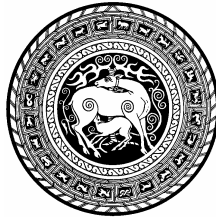

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

იურიდიული ფაკულტეტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Faculty of Law

Journal of Law

Special Edition

Issues of the History of Law

(Materials of International Scientific Conference)

Tbilisi, 2012

სამართლის ჟურნალი

სპეციალური გამოცემა

სამართლის ისტორიის საკითხები

(საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები)

თბილისის
უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

მთავარი რედაქტორები:

დარიუმ შპოპერი (*პროფ., გდანსკის უნივერსიტეტი, პოლონეთი*)

ნუგზარ სურგულაძე (*პროფ., თსუ*)

სარედაქციო კოლეგია:

მარინა გარიშვილი (*ასოც. პროფ., თსუ*)

მარიამ ხოფერია (*ასისტ. პროფ., თსუ*)

ნათია ჩიტაშვილი (*ასისტ. პროფ., თსუ*)

Editors-in-Chief:

Dariusz Szpoper (*Prof., University of Gdansk*)

Nugzar Surguladze (*Prof., TSU*)

Editorial Board:

Marina Garishvili (*Assoc. Prof., TSU*)

Mariam Khoperia (*Assist. Prof., TSU*)

Natia Chitashvili (*Assist. Prof., TSU*)

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2012

TSU PRESS, 2012

ს ა რ ჩ ე ვ ი

ნუბზარ სურგულაძე

ქველი ქართული სამართლის, რომანისტიკის (რომის კერძო სამართლის) და სამართლის ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევების ძირითადი მიმართულებები.....7

ДАРИУШ ШПОПЕР, АГНЕСКА СКУРА

СИСТЕМА ПОЛЬСКОГО ПРАВА НА ПРОТЯЖЕНИИ ВСЕЙ ЕГО ИСТОРИИ 17

DARIUSZ SZPOPER, PRZEMYSŁAW DĄBROWSKI

UNION OF BREST AND ITS FOUNDATION IN 1596 35

გიორგი დავითაშვილი

ქველი ქართული სამართალი ეროვნული ღირებულებებისა და ფასეულობების ჭრილში..... 41

PRZEMYSŁAW DĄBROWSKI

THE MODEL OF LEGAL EDUCATION IN POLAND 54

ნიკო ჯავახიშვილი

ქართლ-კახეთის სამეფოს სატახტო ქალაქის დასახელება ქართულ სამართლის კვლევებში (XVIII საუკუნის მიწურული)..... 70

MICHAŁ GALEDEK

POLISH AUTHORITIES AND THE ORTHODOX CHURCH IN THE INTERWAR PERIOD 76

МАРИНА ГАРИШВИЛИ

ПРЕПОДАВАНИЕ РИМСКОГО ПРАВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ 82

ОСКАР СКИБИЦКИ

СВЯТЫЕ МЕСТА ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ В ПОЛЬШЕ 89

MARIAM KHOPERIA

THE SUBJECTS OF THE FAMILY SEPARATION IN OLD GEORGIAN LAW 96

MARCIN MICHALAK

THE POLITICAL FACTORS OF THE ORTHODOX CHURCH AUTOCEPHALY DEVELOPMENT IN POLAND BETWEEN 1918 AND 1925 107

MACIEJ GOC

UKRAINIAN MOVEMENT TOWARDS THE NATIONAL CHARACTER OF THE ORTHODOX CHURCH IN THE YEARS 1918-1939 116

GRZEGORZ DANECKI

L'HISTOIRE DE L'ÉGLISE ORTHODOXE EN POLOGNE 123

2011 წლის 27-28 აპრილს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში იურიდიული ფაკულტეტის ორგანიზებით გაიმართა საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია თემაზე: „სამართლის ისტორიის საკითხები“. კონფერენციაში ქართველ მკვლევრებთან ერთად მონაწილეობდნენ პოლონელი მეცნიერებიც, რომლებსაც ხელმძღვანელობდა სამართლის ისტორიის ცნობილი მკვლევარი, გდანსკის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის დეკანის მოადგილე, სამართლის ისტორიის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი, პროფესორი დარიუშ შპოპერი.

ამგვარ კონფერენციებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს სამართლის ისტორიის დარგში ქართველ მეცნიერთა მიღწევების პოპულარიზაციისათვის.

ზემოთქმულის გათვალისწინებით, თსუ-ის იურიდიული ფაკულტეტის ადმინისტრაციამ საჭიროდ მიიჩნია აღნიშნული კონფერენციის მასალების გამოქვეყნება.

ნუგზარ სურგულაძე

სრული პროფესორი

ნუგზარ სურგულაძე*

ძველი ქართული სამართლის, რომანისტიკის (რომის კერძო სამართლის) და სამართლის ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევების ძირითადი მიმართულებები

2010 წელს, ჩემი კოლეგების და თსუ იურიდიული ფაკულტეტის ადმინისტრაციის ინიციატივით ამავე ფაკულტეტზე შეიქმნა ძველი ქართული სამართლის, რომანისტიკის (რომის კერძო სამართლის) და სამართლის ისტორიის ინსტიტუტი. მის შემადგენლობაში შევიდნენ არა მარტო სამართლის ისტორიკოსები, არამედ სამართლის ისტორიის საკითხებით დაინტერესებული სამართლის სხვა მიმართულებების მკვლევრებიც. ინსტიტუტის შექმნამ შესაძლებელი გახადა არსებული სამეცნიერო კადრების კონცენტრაცია, რაც ხელს უწყობს მსხვილი კვლევითი პროექტების განხორციელებას (მათ შორის პირველ რიგში აღსანიშნავია ინსტიტუტში უკვე დაწყებული მუშაობა ძველი ქართული სამართლის ენციკლოპედიური ლექსიკონის შედგენასა და რომის სამართლის წყაროების თარგმნასა და მეცნიერულ გამოცემაზე) და აღნიშნულ სფეროში კვლევების დაგეგმვისა და კოორდინირების გაუმჯობესებას.

სამართლის ისტორიის ინსტიტუტი სამეცნიერო კვლევას ერთდროულად რამდენიმე მიმართულებით აწარმოებს, რომელთაგან ძირითადი მიმართულებაა ძველი ქართული სამართალი. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი ყოველთვის მი-

* სამართლის დოქტორი, თსუ-ის იურიდიული ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი.

იჩნეოდა ძველი ქართული სამართლის შესწავლის ცენტრად. საკმარისია იმის გახსენება, რომ ქართული სამართლის ისტორიის დარგში პირველი ფუნდამენტური სამეცნიერო ნაშრომის ავტორი გახლდათ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დამაარსებელი, გამოჩენილი ქართველი მეცნიერი ივანე ჯავახიშვილი. სამწუხაროდ, მან ვერ მოასწრო აღნიშნული ნაშრომის დასრულება. მისი „ქართული სამართლის ისტორია“ სრულდება ე.წ. გაერთიანებული სამეფოს პერიოდით და არ მოიცავს „დაქუცმაცებულობის“ ხანას (XVI-XVII სს.).

ივანე ჯავახიშვილის მიერ დაწყებული საქმე გააგრძელეს მომდევნო თაობის მეცნიერებმა (ივ. სურგულაძემ, ის. დოლიძემ, ა. ვაჩიშვილმა, დ. ფურცელაძემ, ვ. აბაშმაძემ, მ. კეკელიამ, გ. ნადარეიშვილმა, ი. ფუტკარაძემ, ვ. მეტრეველმა და სხვ.), რომელთაც სამეცნიერო მოღვაწეობა მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიით განსაზღვრულ ჩარჩოებში უხდებოდათ. მიუხედავად ამისა, მათ მნიშვნელოვანი ნაშრომები შექმნეს ძველ ქართულ სამართალში. ასეთი ნაშრომების რიცხვს მიეკუთვნება ივ. სურგულაძის მონოგრაფიები ქართული სახელმწიფო სამართლის დარგში, ის. დოლიძის - კერძო სამართალში, ა. ვაჩიშვილის - სისხლის სამართალში, მ. კეკელიას - სასამართლო ორგანიზაციასა და პროცესში, გ. ნადარეიშვილის - საოჯახო სამართალში და ა.შ.

თუმცა, აღნიშნული ეპოქის მეცნიერთა მთავარ მიღწევად მიმაჩნია ძველი ქართული სამართლის წყაროთა გამოვლენა და მათი მეცნიერული გამოცემა. ამასთან დაკავშირებით, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ ქართული სამართლის ძეგლების რვატომეულის გამოცემა ისიდორე დოლიძის რედაქტორობით, ივანე სურგულაძის მიერ შესწავლილი და გამოცემული ქართული სახელმწიფო სამართლის ძეგლები („ხელმწიფის კარის გარიგება“ და „დასტურლამალი“) და სხვა.

დასახელებულ მეცნიერთა უმრავლესობა თსუ-ის პროფესორები იყვნენ და მათი მეცნიერული ინტერესის სფეროს სწორედ ძველი ქართული სამართალი წარმოადგენდა, რაც იმითაც იყო განპირობებული, რომ საბჭოთა პერიოდის ქართველი მკვლევრები თავის უპირველეს მოვალეობად ეროვნული სამართლის ინსტიტუტების ისტორიის შესწავლას მიიჩნევდნენ.

ჩვენი ინსტიტუტის მიზანია ამ ტრადიციის გაგრძელება და ეროვნული სამართლის, მისი ცალკეული ინსტიტუტის ღრმა და საფუძვლიანი კვლევა. სამართლის მეცნიერების ამ სფეროთი დაკავებულია ჩვენი ინსტიტუტის თითქმის ყველა თანამშრომელი. თუმცა, ძირითადი ყურადღება, ბუნებრივია, შედარებით უფრო ნაკლებად შესწავლილ საკითხებს ეთმობა. ამ მხრივ, პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ ქართული ჩვეულებითი სამართალი, რომელიც ძველი ქართული სამართლის უმთავრეს წყაროდ მიიჩნევა. ჩვეულებით სამართალში მომუშავე სპეციალისტისათვის ყველაზე დიდი პრობლემაა არა საკვლევი მასალის სიმწირე, არამედ მისი დიდი მოცულობა, რომელსაც გულმოდგინედ აგროვებდნენ მრავალი თაობის ეთნოგრაფები და სამართლის ისტორიკოსები. აღნიშნული მასალა გაფანტულია საქართველოს სხვადასხვა არქივში და საჭიროებს მეცნიერულ სისტემატიზაციასა და ანალიზს. თანაც, ახლებურ გააზრებას მოითხოვს ის თეორიული საკითხები, რომლებზეც დიდი ხნის განმავლობაში გავლენას ახდენდა მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგია. გასული საუკუნის 90-იან წლებში პროფ. მიხეილ კეკელიას ხელმძღვანელობით შექმნილმა ქართული ჩვეულებითი სამართლის შემსწავლელმა ლაბორატორიამ, დახურვამდე, მოასწრო სამეცნიერო სტატიების რამდენიმე კრებულის გამოცემა. აღნიშნულ სფეროში კვლევების გაგრძელების მიზნით, ძველი ქართული სამართლის, რომანისტიკის (რომის

კერძო სამართლის) და სამართლის ისტორიის ინსტიტუტის ფარგლებში შეიქმნა ქართული ჩვეულებითი სამართლის შესწავლის ცენტრი, რომელსაც ხელმძღვანელობს ჩვენი უნივერსიტეტის პროფესორი გიორგი დავითაშვილი, რომელიც, თავის დროზე, ზემოხსენებული ლაბორატორიის თანამშრომელიც იყო. დღეს ქართული ჩვეულებითი სამართლის მეცნიერულ კვლევას ახორციელებენ ინსტიტუტის პროფესორები: დავით ბოსტოლანაშვილი, სულხან ონიანი, ანა წიგნაძე. ამჟამად პროფ. გიორგი დავითაშვილი გამოსაცემად ამზადებს მონოგრაფიას - „დანაშაულისა და სასჯელის ინსტიტუტები ქართულ ჩვეულებით სამართალში“.

ასევე ნაკლებად შესწავლილ სფეროს განეკუთვნება საეკლესიო სამართალი. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ქართული საეკლესიო სამართლის წყაროების შესწავლა. პროფ. დ. ბოსტოლანაშვილი მუშაობს საეკლესიო სამართლის ქართულენოვან სახელმძღვანელოზე. საეკლესიო საპროცესო სამართლის საკითხებს იკვლევს ინსტიტუტის წევრი დ. ჩიკვაძე.

ინსტიტუტში წინასწარ შემუშავებული სამეცნიერო გეგმის მიხედვით ხდება ქართული სამართლის ისტორიის ცალკეული საკითხების შესწავლა; მათ შორის აღსანიშნავია: ოჯახის გაყრა ძველ ქართულ სამართალში (მ. ხოფერია); ქრისტიანული მოძღვრების როლი ბრალის საკითხის დამუშავებაში (ს. ონიანი); საკუთრების უფლების შექმნის საშუალებები რომაულ და ძველ ქართულ სამართალში (ა. წიგნაძე); დელიქტური ვალდებულებები ძველ ქართულ სამართალში (ე. ჩაჩანიძე); ოჯახური ძალადობა ძველ ქართულ სამართალში (მ. მათიაშვილი).

ქართული იურიდიული აზრის ისტორიის საკითხებს იკვლევენ პროფესორები მ. გარიშვილი და გ. ფერაძე.

გარდა ამისა, ინსტიტუტი დიდ ყურადღებას უთმობს წარსული პერიოდის მეცნიერთა იმ ნაშრომების გამოვლენას

და შესწავლას, რომელთა გამოცემაც, სხვადასხვა მიზეზით, თავის დროზე ვერ მოხერხდა. კერძოდ, ინსტიტუტი გამოსაცემად ამზადებს ქართული სამართლის ცნობილი მკვლევრის, ივ. სურგულაძის ნაშრომს - „საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია“, ხუთ ტომად; ინსტიტუტის თანამშრომლები მონაწილეობენ ცნობილი ქართველი სამართლის ისტორიკოსის, ის. დოლიძის მიერ გამოსაცემად მომზადებული იურიდიული დოკუმენტების კრებულის რედაქტირებაში.

ძველი ქართული სამართლის, რომანისტიკის (რომის კერძო სამართლის) და სამართლის ისტორიის ინსტიტუტის საქმიანობის მეორე მიმართულებაა რომის კერძო სამართალი, რის შესწავლასაც საბჭოთა პერიოდში ნაკლები ყურადღება ეთმობოდა. პირველ ეტაპზე ჩვენ მიზნად დავისახეთ რომის სამართლის წყაროთა შესწავლა და გამოქვეყნება. ბოლო წლებში ჩვენ ვთარგმნეთ და გამოვეცით რომის სამართლის შემდეგი ძეგლები: იუსტინიანეს ინსტიტუციები, იუსტინიანეს დიგესტების პირველი, მეორე და ოცდამესამე წიგნები, გაიუსის ინსტიტუციები, რამაც შესაძლებლობა მისცა ქართველ სტუდენტებს მშობლიურ ენაზე გასცნობოდნენ რომის სამართლის ძირითად წყაროებს. ამავე დროს ვმუშაობთ რომის სამართლის ენციკლოპედიური ლექსიკონის გამოცემაზე (უფრო დანვრილებით ჩვენი ინსტიტუტის რომანისტიკის მიმართულების საქმიანობაზე გაეცნობით პროფ. მარინა გარიშვილის მოხსენებაში). რომის სამართლის შესწავლა და სწავლება რამდენიმე ასპექტით არის ჩვენთვის მნიშვნელოვანი: პირველი, ჩვენმა ეროვნულმა სამართალმა რომაულ-ბიზანტიური სამართლებრივი კულტურის ზემოქმედება განიცადა. ასე რომ, რომის სამართლის შესწავლა ძველი ქართული სამართლის კვლევისთვისაც არის მნიშვნელოვანი და, მეორეც, - თანამედროვე ევროპული კერძო სა-

მართლის მრავალი ინსტიტუტი რომის სამართლიდან იღებს სათავეს. ამიტომაც, საქართველოს ევროპულ ცივილიზაციასთან ინტეგრაციის პირობებში, რომის სამართლის შესწავლას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება.

საზღვარგარეთის ქვეყნების სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის საკითხების კვლევა ჩვენი ინსტიტუტის საქმიანობის კიდევ ერთი მიმართულებაა. როგორც ცნობილია, ქართული სახელმწიფო და საზოგადოება ვითარდებოდა ორი ცივილიზაციის - დასავლურისა და აღმოსავლურის - გასაყარზე. ამის შედეგად სახელმწიფოსა და სამართლის განვითარებაზე გავლენა იქონია არა მხოლოდ რომის (ბიზანტიის) იმპერიამ, არამედ ახლო აღმოსავლეთის მუსლიმურმა (ირანი და თურქეთი) სამყარომ. საქართველოსა და ირანს შორის მჭიდრო კავშირი ჯერ კიდევ აქემენიანთა ირანის ეპოქაში დამყარდა. სასანიანთა ირანი და, მოგვიანებით, ირანის ტერიტორიაზე წარმოქმნილი ისლამური სახელმწიფოები საუკუნეების მანძილზე ებრძოდნენ რომის (ბიზანტიის) იმპერიას ამიერკავკასიასა და საქართველოში გაბატონებისათვის. ქრისტიანობის მიღებით (IV ს. დასაწყისი) ქართველმა მეფეებმა დასავლური ორიენტაცია აირჩიეს, რამაც კიდევ უფრო გააძლიერა მუსლიმური სამყაროს ზენოლა ქართულ სახელმწიფოზე. კონსტანტინოპოლის დაცემისა (1453 წ.) და ჩრდილოეთ კავკასიაში ისლამის გავრცელების შემდეგ, საქართველო მოწყდა დასავლურ ქრისტიანულ სამყაროს და მუსლიმური სახელმწიფოებისა და თემების გარემოცვაში მოექცა. XVI-XVIII სს. აღმოსავლეთ-ქართულ სახელმწიფოზე განსაკუთრებულ გავლენას სეფიანთა ირანი ახდენდა. ხანგრძლივი ბრძოლის შედეგად აღმოსავლეთ საქართველოს მეფეებმა შეინარჩუნეს სახელმწიფოებრიობა, თუმცა იძულებული იყვნენ ირანის შაჰის ვასალობა ეღიარებინათ. სწორედ ამ პოლიტიკური დამოკიდებულობის პირო-

ბებში XVII საუკუნის დასაწყისიდან აღმოსავლეთ საქართველოში ფეხი მოიკიდა ირანული წარმოშობის საჯარო სამართლის მრავალმა ინსტიტუტმა. ამ პერიოდის იურიდიული დოკუმენტები გაჯერებულია სპარსული ტერმინოლოგიით. აღნიშნული ინსტიტუტების შესწავლისა და უცხოური ტერმინების მნიშვნელობის დასადგენად, აუცილებელია სეფიანთა ირანის ეპოქის სამართლის შესაბამისი ინსტიტუტების მეცნიერული კვლევა. სეფიანთა ირანის სახელმწიფო სამართლის შესწავლისათვის ძირითად წყაროდ მოხელეთა ინსტრუქციების კრებულები მიიჩნევა. ჩვენამდე მოღწეულია ორი ასეთი კრებული, რომელიც შეიცავს უმდიდრეს მასალას არა მხოლოდ ირანის, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოს ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური სისტემის შესასწავლად. მიმდინარე წელს ჩვენ დავასრულეთ მუშაობა ერთ-ერთ ასეთ კრებულზე, რომლის სათაურია „თაზქირათ-ალ-მულუქ“ (მეფეთა სამახსოვრო). ამჟამად ვმუშაობთ მეორე კრებულზე („დასთურ-ალ-მულუქ“ - მეფეთა ინსტრუქცია).

სამომავლოდ, ვაპირებთ ევროპული ქვეყნების სამართლის ისტორიის საკითხების კვლევას, პირველ რიგში კი ევროპული სამართლის უმთავრესი წყაროების ქართულ ენაზე თარგმნასა და გამოცემას.

**BASIC RESEARCH TRENDS OF THE INSTITUTE
OF OLD GEORGIAN LAW,
ROMAN PRIVATE LAW AND THE HISTORY OF LAW**

S u m m a r y

The Institute of Old Georgian Law, Roman Private Law and the History of Law was established at TSU Law Faculty in 2010. The foundation of the Institute and concentration of scholars resulted in better planning and coordination of researches in this field and made it possible to accomplish projects of a larger scale.

In the work of the Institute several trends could be pointed out. First, old Georgian law, which is clearly the main subject of studies for Georgian scholars. TSU has always been the centre of such studies. It is worth mentioning that the author of the first fundamental work in old Georgian law was Ivane Javakhishvili, the founder of Tbilisi State University.

His work was proceeded by his followers – *Iv. Surguladze, I. Dolidze, A. Vacheishvili, M. Kekelia, V. Abashmadze, G. Nadareishvili* and others. The scholars had to work under the pressure of the strict frames of soviet ideology. In spite of the obstacles, they were able to create a number of significant works, such as – *Iv. Surguladze's* researches in constitutional law, *A. Vacheishvili's* works in criminal law, and *I. Dolidze's* and *G. Nadareishvili's* works in civil law. But their most essential contribution is the study and publication of the sources of old Georgian law (*I. Dolidze, Iv. Surguladze...*).

* Doctor of Laws, Full Professor, TSU, Faculty of Law.

The main objective of our institute is to follow these traditions and, most importantly, to focus on the issues which have not been studied fundamentally, in particular, Georgian customary law which is the main source of old Georgian law. Consequently, the research centre of old Georgian customary law was established at our Institute. The centre is headed by Prof. *G. Davitashvili*. Besides, the institute works on compiling an “Encyclopaedic Reference” of old Georgian law.

The importance of the second trend, Roman private law, can be explained by two factors: first – our national law was influenced by the Roman legal culture; second – the majority of institutions of modern European civil law originated from Roman law and, during the process of Georgian integration into the European community, the study of Roman law has proved to be of great importance.

On the first stage, more attention was paid to the study and publication of the sources of Roman law. The Latin text with the Georgian translation and commentaries of the first, second, and twenty-third books of the Digests of Justinian and the institutes of Gaius and Justinian have already been published. Now, the work on the next books of Justinian’s Digests is being carried out.

The third trend includes the study of Islamic law. Together with Roman law it influenced the development of Georgian state and law. This influence was more observed in the 16th-18th centuries in the public law of East Georgian kingdoms. The Georgian legal documents of this period were replete with Persian and Arabic terminology. For studying these institutions and identifying those terms, it is necessary to research the corresponding institutions of Safavid Iran. The main sources for the study of the political system and administration of the Safavid state are the collections of instructions for the officials (‘Dastur al-amal’).

Only two manuscripts of this type have survived and are now at our disposal. This year we have already finished working on the translation of one of the manuscripts – “Tadhkirat al-muluk” (“Me-

morial for Kings”), and started to work on our second manuscript – “Dastur al-muluk” (“The Instruction for Kings”).

Finally, we are planning to work on the sources of European law which deal with human rights – “Magna Charta Libertatum”, “Habeas Corpus Act” and “The Bill of Rights”.

ДАРИУШ ШПОПЕР*

АГНЕСКА СКУРА*

СИСТЕМА ПОЛЬСКОГО ПРАВА НА ПРОТЯЖЕНИИ ВСЕЙ ЕГО ИСТОРИИ

К моменту введения в действие Статутов Казимира III Великого почти вся система польского права эпохи раннефеодальной монархии и феодальной раздробленности, значит с X до первой половины XIV века, основывалась на правовом обычае. Источником права на польских землях был обычай (*mos*) – закрепленное традицией правило поведения личности в определенной общественной группе, которое со временем стало перерождаться в правовую норму. Преобразованию правового обычая в установленное право способствовала деятельность государственных судов выносящих приговоры, которые санкционировали поведения несоответствующие интересам правителя или магнатов.¹ Знание о системе правового обычая историк-ки получали из общих историографических источников: ежегодников, агиографий (Св. Адальберта Пражского, Св. Станислава), сочинений иностранных писателей и сказаний путешественников (Ибрагима ибн Якуба ал Исраэли ал ат-Тартуши, ал-Бекри). Однако основным источником знания польского правового обычая был список, который в правовых и исторических разработках известен как *Эльблонгская книга* – *vel*

* *Dariusz Szpopier*, University of Gdansk, Poland.

** *Agnieszka Skóra*, University of Gdansk, Poland.

¹ *Bardach J.*, *Historia państwa i prawa Polski. Do połowy XV wieku*, t. I, Warszawa 1964, 75.

Codex Neumanannius, в котором анонимный автор собрал правовые нормы, используемые властями Тевтонского ордена в отношениях с польским населением в первой половине XIII века на землях, находящихся под управлением Тевтонского ордена. В связи с законодательной деятельностью польских королей, приходящейся на период до XIV века, следует отметить, что несмотря на факт ее наличия, степень её интенсивности была незначительной. Известны, в частности, статуты польских князей, например, Болеслава Кривоустого (статут 1138 г.) и Лешка Белого. Перелом в этой области наступил во время правления последнего представителя династии Пястов, Казимира III Великого.¹ Положения Статутов Казимира III Великого регулировали устройство Короны Королевства Польского, оказывая влияние на систему судебного уголовного права. Польский король издал ряд правовых актов, в том числе: Ординацию о королевских жупах и Статут об обязанностях старост от 1368 года². Однако крупнейшим памятником права, оставленным после правления Казимира Великого, являются Статуты первой половины XIV века, изданные отдельно для Великой и Малой Польши. Они, в основном, включали нормы уголовного права. Такой характер статутов был связан с усилением их позиции в процессе укрепления органов государственной власти. В свою очередь, частное право не было охвачено предметом регулирования, по-прежнему оставаясь в области действия правового обычая. Возросшая необходимость унификации правовых предписаний, особенно в области судебного уголовного права,

¹ Казимир Великий восседал на польском престоле в 1333-1370.

² *Kutrzeba S.*, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. I, Lwów 1925, 5-18, 99-102, 159-161.

должна была противодействовать многочисленным партикуляризмам в системе правового обычая.¹

Статуты Казимира Великого не были полной кодификацией права. По этой причине в начале XVI века в Польше возникло кодификационное движение. Оно было связано, в частности, с деятельностью великого канцлера коронного Яна Лаского, по инициативе которого в 1506 году был составлен и издан обширный свод действующего права – Статут Лаского². Население земель, входящих в состав Речи Посполитой эпохи шляхетской демократии страдало из-за отсутствия систематизированного свода судебного уголовного права. Чтобы противодействовать этой проблеме, во время Быдгощского сейма в 1520 году была назначена комиссия. Результат её работы не был вполне удовлетворительным, потому что она представила проект урегулирования польского судебного процесса, отказываясь от систематизации положений уголовного материального права. Кроме того, из-за возникших политических неурядиц, представленный на сейме в 1523 году проект состоящий из 111 статей был принят сначала только на территории Малой Польши. Он вошёл в польскую историографию под названием *Formulla processus*.³

¹ Позже приступили к развитию статутов Казимира Великого. К ним были добавлены следующие правовые акты в виде коротких законов издаваемых в XV веке (экстраваганты), или статьи-казусы составленные королевскими нотариусами (преюдикуты). В конце-концов возникали очередные редакции статутов, к которым прибавляли петыта (великопольский статут) – проекты правовых положений; *Bardach J., Historia Państwa i Prawa Polski. Od połowy XV wieku do r. 1795, t. II, Warszawa, 1966, 368-370.*

² *Plaza S., Historia prawa polskiego na tle porównawczym, cz. I: X-XVIII w., Kraków, 2002, 140.*

³ *Bardach J., Historia państwa i prawa Polski. Do połowy XV w. ..., 22.*

Иначе проходил процесс формирования установленного права на территории Великого Княжества Литовского, которое с Коронай Королевства Польского было соединено реальной унией установленной во время сейма в Люблине в 1569 году. К моменту введения в действие фундаментальной, с точки зрения истории права Великого Княжества, кодификации в виде Литовских Статутов от 1529, 1566 и 1588 года, на этой территории действовал правовой обычай. Второй Литовский Статут был основан на правовых решениях системы римского права. Польские и литовские учёные подчёркивают, что внедрение норм римского права на почву права Великого Княжества Литовского наступило, в частности, в сфере принципов процесса. Кодификаторы во главе с Августином Ротундусом и Пётром Ройзиусом ввели в систему литовского права также положения из *Corpus Iuris Civilis*.¹ Долговечный, действующий вплоть до 1840 года, третий Литовский Статут был примером полной кодификации как в области политического, так и судебного уголовного права. Этот факт существенно различал правовые системы двух государственных бытий, создававших Речь Посполиту Обоих Народов.²

Разбору в правовых актах, которые создавали систему права до разделов, особенно в многочисленных законах, часть которых – период 1539-1540 – не была помещена ни в официальной печати, ни в частных сводах, способствовала работа *Volumina Legum*. Этот шеститомный свод, издаваемый в 1732-1739 гг., охватывал самые древние законы, вплоть до законов от

¹ Bardach J., Statuty litewskie a prawo rzymskie, Warszawa 1999, 43.

² Kutrzeba S., Historia źródeł dawnego prawa polskiego, t. II, Lwów 1926, 69-81.

1736 года.¹ Во время падения Речи Посполитой Обоих Народов, тенденции к систематизации правовых актов (резолуций и универсалов) проявлял Постоянный Совет. Своды, возникшие в то время, касались многих областей администрации и судебной системы.² Последняя попытка кодификации судебного уголовного права Короны была предпринята во время заседания Великого Сейма. Коллектив кодификаторов под председательством Гуго Коллонтая в результате возникновения случаев, связанных с тарговицкой конфедерацией весной 1792 года, не успел закончить порученной ему миссии.³

Во время разделов в польские земли было введено, учитываемая геополитический раздел, немецкое, австрийское, русское, французское и французо-польское право. Согласно общепринятым в науке определениям, XIX век является веком возникновения и эволюции европейских кодификаций. В результате военно-политических событий (разделы, наполеоновские войны) часть этих общих сводов права действовала в польских землях. Например, уголовное материальное право было основано на части положений всеобщей прусской кодификации – *Ландрехте* от 1794 года. Этот кодекс действовал к моменту введения в действие Уголовного кодекса 1851 года, которого в 1871 году сменил Уголовный кодекс Второго рейха. Положения уголовного процессуального права были кодифицированы в виде прусской Криминальной Ординации от 1805 года, которая действовала по 1877 год и была заменена Уголовно-процессуальным кодексом Второго рейха. Гражданское право на землях, нахо-

¹ *Kutrzeba S.*, Historia źródeł dawnego prawa polskiego, t. II, Lwów, 1925, 227-229, 243-244.

² *Bardach J.*, Historia państwa i prawa polski. Od połowy XV w. ..., 378.

³ Там же, 467.

дящихся под прусской аннексией, первоначально было основано на французской кодификации. Ситуация изменилась в вместе с изданием королевского патента от 1 марта 1817 года, который в области гражданского права придал обязательную силу прусскому Ландрехту от 1794 года. Новый гражданский кодекс Второго рейха (*Bürgerliches Gesetzbuch*) вошёл в действие 1 января 1900 года. В Пруссии в 1793-1877 годах действовали положения Всеобщей Судебной Ординации, которая была заменена единой гражданской процедурой для всего Второго рейха.¹ В свою очередь, на землях находящихся под австрийской аннексией, уголовное материальное право первоначально было основано на Уголовном кодексе от 1787 года – Кодексе Иосифа II (*Josephina*), а в землях Западной Галиции, присоединённых к Австрии в результате третьего раздела, регулирование материально-уголовноправовых отношений осуществлялось согласно Западногалицийскому уголовному кодексу, который вошёл в действие в январе 1797 года. Опыт кодификаторов был основой для создания Уголовного кодекса 1803 года для всего австрийского государства. Этот закон действовал к моменту вступления в силу нового Уголовного кодекса 1852 года.² Процессуальная часть кодекса 1803 года в Австрии была заменена новым Уголовно-процессуальным кодексом 1850 года. Эта регуляция не охватила территории Галиции, в отличие от следующего уголовно-процессуального закона, который действовал на территории всей Австрийской империи с 1853 года. Работа над последующим урегулированием уголовного производства была закончена с изданием кодекса 1873 года.³ В свою очередь,

¹ *Korobowicz A., Witkowski W., Historia ustroju i prawa polskiego (1772-1918)*, Kraków, 2003, 218-224.

² Там же, 47-48.

³ Там же, 174.

гражданское материальное право в землях захваченных Австрией было урегулировано Гражданским кодексом 1811 года (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*). Гражданский процесс был урегулирован в 1796 году. Этот акт действовал к моменту издания нового процессуального закона в 1895 года.¹ В землях присоединённых в результате разделов к Российской империи судебное уголовное право было установлено согласно III Литовскому Статуту от 1588 года.² Эта кодификация, учитывая необходимые изменения, действовала вплоть до 1840 года, когда на территории бывшего Великого Княжества Литовского вступил в действие Свод законов Российской империи от 1832 года.³ Важное место, с точки зрения образования системы права в Российской империи, занимает 1864 год, когда вступили в силу судебные законы Александра II, которые, в частности, регулировали ход гражданского и уголовного процессов. Со временем, правовые положения законов Александра II начали действовать на территории западных губерний империи. В области гражданского материального права действовали положения Свода законов от 1832 года. Кодификационное движение проявилось в издании в 1903 году нового уголовного закона Николая Таганцева.⁴

С историческо-правовой точки зрения в XIX веке в польских землях произошёл ещё один важный процесс. В этот период на земли Варшавского герцогства вместе с событиями, связанными с наполеоновскими войнами, пришло французское право. Тогда на почве польского гражданского права привился

¹ *Korobowicz A., Witkowski W.*, Historia ustroju i prawa polskiego (1772-1918), Kraków, 2003, 279.

² *Bardach J.*, Statuty litewskie...100.

³ Там же, 101.

⁴ *Korobowicz A., Witkowski W.*, op. cit., 174.

Кодекс Наполеона, который начал действовать с 1 мая 1808 года. Распоряжением министра юстиции Феликса Лубенского был также введён французский Гражданский процессуальный кодекс и Торговый кодекс от 1807 года. Во время Царства польского (1815-1830), согласно концепциям тогдашних кодификаторов, были осуществлены перемены заимствованные из французской системы права. В 1818 и 1825 годах были модифицированы положения об ипотеках. Положения в Гражданском кодексе Царства польского от 1825 года подверглись изменениям на основе предписаний книги I (О лицах) и главы V. Книги III (имущественное супружеское право) от 1825 года. После ноябрьского восстания эта кодификация также подверглась реформаторским тенденциям, ибо в 1836 году был введён в действие императорский указ о браках, который регулировал область личного супружеского права. В Царстве польском до 1903 года в области уголовного права действовал изданный в 1818 г. Уголовный кодекс Царства польского и Кодекс основных и дополнительных наказаний от 1847 г.¹

С восстановлением независимости в Польше были приняты шаги для унифицирования системы права действующего в землях входящих в состав восстановленного государства. Право, действующее до разделов, было кодифицировано только частично и оно не отражало социальных и экономических перемен после его кодификации, поэтому отказались от его возрождения. Вследствие чего системы права захватчиков продолжали действовать в отдельных частях польского государства. Однако, положения оскорбляющие польский социальный и государственный интерес были аннулированы. В области граждан-

¹ *Korobowicz A., Witkowski W., Historia ustroju i prawa polskiego (1772-1918), Kraków, 2003, 169-174.*

данского права действовали пять правопорядков (французско-польский, немецкий, русский, австрийский и венгерский): 1) в центральных и восточных землях – II и III Книги Наполеона, Гражданский кодекс Царства польского от 1825 года и указ о браках от 1836, 2) в землях, ранее принадлежавших Пруссии – немецкий Гражданский кодекс (БГБ) от 1896 года, 3) на территории бывших русских западных губерний – том X Свода законов Российской империи от 1832 года, 4) на территории бывшей Галиции – австрийский Гражданский кодекс от 1811 года, а 5) на присоединённых Польшей территориях Спиша и Оравы по 1922 год – венгерское право.¹

Проблему многочисленных источников права должна была решить созданная в 1919 году Кодификационная Комиссия. Работу над унификацией внутренней системы права удалось закончить в области уголовного права как материального (Уголовный кодекс 1932 года под авторством Юлиуса Макаревича), так и процессуального (Уголовно-процессуальный кодекс от 1928 года созданный благодаря работе профессора Эдварда Кжымуского), а также в сфере международного частного права, авторского права (1926),² патентного права, вексельного и чекового права (1924), торгового права (торговый кодекс 1933), гражданской процедуры (Гражданский процессуальный кодекс 1930), положений о исполнительном производстве (1932), а также права обязательств (Кодекс обязательственного права 1933г.). К началу II мировой войны не удалось кодифицировать основные области гражданского права: общей части граждан-

¹ *Korobowicz A., Witkowski W.*, op. cit., 292.

² *Dąbrowski P.*, *Geneza Ustawy o prawie autorskim z 29 marca 1926 roku*, (w:) “*Studia Iuridica Toruniensia*”, t. VII, Toruń, 2010, 88.

данского права, вещного права, брачно-супружеского права (личного и имущественного), семейного и наследственного права. Эти отрасли были унифицированы только после войны.¹

В начале существования Польской Республики, с августа 1945 по октябрь 1946 года, были упорядочены 10 основных областей с точки зрения функционирования системы гражданского права в Польше (в частности личное, вещное, семейное и наследственное право). Вместе с тем началась работа над созданием проекта единого гражданского кодекса. Назначенная с этой целью Кодификационная Комиссия предложила проект кодекса, который был принят в 1964 году. Польский Гражданский кодекс состоит из четырёх книг (общие положения, собственность и другие вещные права, обязательства и наследственное право). Отдельно урегулирована отрасль семейного права, а также положения об ипотечных книгах и ипотеках. В том же году был введён Гражданский процессуальный кодекс. Уголовное законодательство польского государства приняло вид Уголовного кодекса, кодификационные работы над которым начались в 1950 году и закончились в 1969 году. Этот закон сменил не только Уголовный кодекс 1932 года, но и Уголовный кодекс Польской Армии 1944 года и другие отдельные декреты и уголовные законы. Кодификационные работы длились также в области уголовной процедуры и пенитенциарного права. Они закончились принятием в 1969 году Уголовно-процессуального и Уголовно-исполнительного кодексов. Трудовое право как относительно молодая отрасль правовой системы, было урегулировано многочисленными актами ещё в межвоенный

¹ *Górnicki L.*, Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1939, Wrocław, 2000, 479.

период. В таком виде они сохранились к моменту принятия в 1974 году Трудового кодекса.¹

Система права, действующая в Польше после 1989 года, ссылается на определённые принципы (так называемые основные принципы): она происходит от источников права, чётко определённых или так называемых неорганизуемых.² Система права как совокупность взаимосвязанных и взаимодействующих норм состоит из подразделений называемых отраслями права.

В современной системе польского права можно выделить следующие отрасли права: государственное (иначе конституционное), административное, финансовое, уголовное материальное, гражданское материальное, трудовое, аграрное, уголовное процессуальное, гражданское процессуальное, торговое, экологическое, а также международное частное и европейское право. Разделение права на отрасли зависит от принятия определённого – в данный период – стандарта,³ однако всё же большое значение имеют исторические факторы. Так как разделение на отрасли образовалось вместе с развитием самого права, перечисленные выше отрасли нередко соответствуют предметам преподаваемым на юридических факультетах. Однако законодатель, о чём ещё вспомним, за исключением немногих случаев (например великих кодификации), во время становления права не создаёт правового акта, нормы которого помещаются в рамках только одной отрасли права. Он учитывает, прежде всего, социально-политические условия и выбирает самый лучший

¹ *Lityński A.*, Historia prawa polski ludowej, Warszawa 2008, 153, 198, 235-240, 265.

² Понятие предложил *Zimmermann J.*, Prawo administracyjne, Warszawa, 2010, 83.

³ *Nowacki Cp. J., Tobor Z.*, Wstęp do prawoznawstwa, Kraków 2001, 102.

способ регуляции, несмотря на отрасль права, к которой должен принадлежать определённый акт.¹ Следует заметить, что после 1989 года мы наблюдаем особенное развитие некоторых отраслей права, в то время, как другие теряют значение. Речь идёт, прежде всего, о развитии торгового права (которое не имело большого значения во время существования Польской Народной Республики), экологического и административного права – это развитие тесно связано с наступающими политическими, экономическими и социальными переменами.

В польской науке права всё же существуют споры касающиеся определения ценностей, которым должна служить система права. Эти споры особенно заметны в случаях определения так называемых универсальных ценностей, которые – по мнению законодателя и органов управления – должны лечь в основу системы права.² Прямо эмоциональная окраска характеризует дискуссии касающиеся ссылок на так называемые естественные права.

Действующая в современной Польше система права происходит от определённых источников. Основным, однако не единым актом, указывающим источники права в Польше является Конституция РП. Она выделяет два вида источников права: источники общеобязательного права и источники внутреннего характера. Источники общеобязательного права обладают способностью образования правовой ситуации для всех адресатов, независимо от того, существует ли организационная связь между органом, устанавливающим источник права и с его адресатом. В свою очередь, источники внутреннего характера обладают способностью образования правовой ситуации только для

¹ *Nowacki Cp. J., Tobor Z., Wstęp do prawoznawstwa, Kraków 2001, 104.*

² См. преамбулу Конституции РП.

тех адресатов, которые организационно подчинены органу устанавливающему источник права.

Источниками общеобязательного права Республики Польша являются: Конституция РП от 2 апреля 1997 года¹ (статья 8. абзац 1. и 87 статья. абзац 1. Конституции РП), ратифицированные (с предварительного согласия, выраженного в законе) международные договоры (статья 87. абзац 1. и статья 91. абзац 2. Конституции РП), акты устанавливаемые международной организацией, если это вытекает из ратифицированного Республикой Польша договора, конституирующего между-народную организацию (статья 91. абзац 3. Конституции РП), законы (статья 87. абзац 1. Конституции РП), ратифицированные международные договоры, если их ратификация не требовала предварительного согласия, выраженного в законе (статья 87. абзац 1. в связи со статьёй 188. пункт 3. Конституции РП), распоряжения (статья 87. абзац 1. и 92. абзац 1. Конституции РП), а также акты местного права (статья 87. абзац 2. и 94. Конституции РП).² Акты местного права действуют только на территории деятельности установивших их органов согласно положению статьи 87. абзац 2. Конституции РП.

С 1 мая 2004 года Польша является членом Европейского Союза (ЕС). Это значит, что на её территории действует также право ЕС. Первичное право ЕС (установленное членами ЕС на основе международных договоров), с точки зрения Конституции РП, следует причислить к ратифицированным (с предварительного согласия, выраженного в законе) международным договорам. К этой же группе принадлежит вторичное право установленное органами ЕС на основе и в рамках определённых

¹ Дневник Законов № 78, поз. 483, с изм.

² *Bogusz M., Źródła prawa administracyjnego, (w:) Leksykon prawa administracyjnego, red. Bojanowski E., Żukowski K., Warszawa, 2009, 583.*

первичным правом, если оно было установлено до 1 мая 2004 года. Оно является неотъемлемой частью акцессионного трактата подписанного 16 апреля 2003 года в Афинах.¹ В свою очередь, вторичное право ЕС, установленное после 1 мая 2003 года следует считать правом, установленным международной организацией, если это вытекает из ратифицированного Республикой Польша договора, конституирующего международную организацию.² Вышеуказанная регуляция относится ко всей системе польского права. Подводя итоги, можно сказать, что современная система права в Польше состоит из трёх правопорядков: внутреннего (национального) права, международного права и права ЕС. Эти правопорядки дополняются или пересекаются, создавая мультицентрическое целое.³

Отношения между правом ЕС и национальным правом (польским) рассматриваются с учетом двух основных доктрин (принципов) разработанных в науке права и судебной практике судов содружества.⁴ Первая из них – доктрина приоритета права ЕС перед правом государств-членов, применяется в случае противоречия между нормами двух систем.⁵ Если в ходе судебного производства или перед органами государственного управления суд или государственный орган установит противоречие принимаемого положения национального права с правом ЕС, суд или орган вынужден отказать от применения национальной

¹ Дневник Законов от 2004 г., № 90, поз. 864.

² *Bogusz M.*, op. cit., 574.

³ *Zimmermann J.*, op. cit., 60.

⁴ *Wróbel A.*, (w:) *Wprowadzenie do prawa Wspólnot Europejskich (Unii Europejskiej)*, red. *Wróbel A.*, Kraków 2002, 133 i n.

⁵ См.: *Barcz J.*, *Zasada pierwszeństwa prawa wspólnotowego w świetle postanowień Konstytucji RP z 1997 r.*, (w:) “*Kwartalnik Prawa Prywatnego*”, nr 2, Warszawa 2004, 21 i n.

нормы.¹ Согласно доктрине непосредственного последствия (второй основной принцип разработанный Судом Европейского Союза), положения права ЕС предоставляют гражданам ЕС субъективные права, которые должны быть охраняемы судами и органами государств-членов.² В результате доктрины непосредственного последствия «чёткие», безусловные положения могут соблюдаться без признания или участия власти.³

Источники национального права образуют иерархическую систему, которую определяет Конституция РП. Это означает, что источники занимающие в иерархии высшее место имеют более высокую юридическую силу, чем источники находящиеся в нижней части этой системы.⁴ Кроме того, источники занимающие низкое место не могут противоречить источникам занимающим более высокое место. Исследованием соответствия нормативных актов и международных договоров Конституции РП занимается Конституционный Трибунал созданный на основе Закона о Конституционном Трибунале от 1 августа 1997 года.⁵

¹ S. Biernat, *Europejskie prawo administracyjne i europeizacja krajowego prawa administracyjnego (zarys problematyki)*, (w:) “*Studia Prawno-Europejskie*”, t. VI, Łódź, 2002, 90.

² *Wróbel A.*, op. cit., 125.

³ Шире см.: *Biernat S.*, op. cit., 61.

⁴ *Zimmermann J.*, op. cit., 573.

⁵ Дневник Законов № 102, поз. 643, с изм.; согласно статьи 2. абзац 1. закона о Конституционном Трибунале, он выносит решения по делам: (1) о соответствии законов и международных договоров Конституции, (2) о соответствии законов ратифицированным международным договорам, ратификация которых требовала предварительного согласия, выраженного в законе (3), о соответствии предписаний права, издаваемых центральными государственными органами, Конституции, ратифицированным международным договорам и законам, (4) о конституционной жалобе, (5) споры о компе-

Перечень источников общеобязательного права имеет закрытый характер, в то время как перечень источников внутреннего характера – открытый. Вышеуказанная релуляция вызывает как в доктрине многих отраслей (прежде всего, конституционного и административного права), так и в практике (в частности, Конституционного Трибунала или Главного Административного Суда) споры, принято ли в Конституции РП позитивистское или неопозитивистское видение права,¹ а также касается ли принцип закрытого перечня источников права только норм установленного права или всех без исключения правовых норм. Нам кажется, что в современной науке права господствует мнение, что Конституция РП (положения Раздела 3) определяет систему права как закрытую совокупность норм писанного права в виде нормативных актов (позитивистское видение права).² Вместе с тем, она не отрицает возможность установления права международными организациями, а также актов консенсуального права и правового обычая.

Здесь также стоит отметить интересные явления, которые сегодня, в большей или меньшей степени, влияют на систему права в Республике Польша.

тенции между центральными конституционными органами государства, (6) о соответствии Конституции целей или деятельности политических партий.

¹ Дискуссия на тему этого вопроса на почве административного права см.: *Dąbek D.*, *Prawo sędziowskie w polskim prawie administracyjnym*, Warszawa 2010, 235 in.

² Смотри особенно: *Działocha K.*, *Źródła prawa powszechnie obowiązującego w praktyce konstytucyjnej*, доклад на Всепольской Конференции Кафедр и Институтов Конституционного Права, Наленчув, 1-3 июня, 2000, Lublin, 2009, 4 i n.

Прежде всего, следует заметить, что в современной Польше время господства правового обычая уже прошло.¹ Он стал явлением второстепенным, однако всё же заметным на почве гражданского или административного права.² Обычай может «дополнять» закон с целью облегчить его применение (*consuetudo secundum legem*), может даже быть введён законом (например, установленный обычаем порядок опубликования некоторых актов местного права).

Характерной для последних лет является также дискуссия относительно значения и места, в системе источников, так называемого судейского права. Эта дискуссия касается особенно определения, можно ли относиться к судебной практике Верховного суда и административных судов (воеводских и Главного Административного Суда), по крайней мере в некоторых случаях, как к прецеденту и можно ли создать конституционные или, по крайней мере, законные основания для развития так называемого судейского права. Механизм создания судейского права происходит от идеи «свободного судебного решения».³ Эта идея заключается в том, что когда в ходе вынесения решений независимый судья встретит, например, неполные нормы или так называемые пробелы в праве, он начинает «сотрудничать с законодателем» во время установления заключительного правила выносимого решения.⁴

¹ Nowacki J., Tobor Z., op. cit., 157.

² Примеры наличия обычая в административном праве, в частности у J. Zimmermann, op. cit., 84.

³ Примеры наличия обычая в административном праве, в частности у J. Zimmermann, op. cit., 85.

⁴ Примеры наличия обычая в административном праве, в частности у J. Zimmermann, op. cit., 85.

Другим, особенно видимым явлением считается декодификация в рамках отдельных отраслей права. Прежде всего, действующие в Польше кодексы нормируют более узкую сферу права принадлежащего традиционно к данной отрасли, а ведь предпосылкой кодификации было целостное урегулирование отношений в данной области. Примером может быть закон от 14 июня 1960 года – Административный Процессуальный Кодекс.¹ В 1997 году из его сферы была исключена налоговая процедура (будучи несомненно административной процедурой); её урегулировали в отдельном правовом акте – законе от 29 августа 1997 года – Налоговой Ординации. Даже поверхностное чтение положений IV отдела ординации – Налоговой процедуры показывает значимое сходство регуляции процессуальных институтов с положениями Административного Процессуального Кодекса. Возникает вопрос – было ли правильным решением создание отдельной, очень схожей, по своему содержанию, регуляции. Нельзя забывать, что некоторые отрасли права в Польше никогда раньше не были даже частично кодифицированы, а попытки их кодификации заканчивались неудачей. Речь идёт, прежде всего, о тех отраслях права предмет регуляции которых широкий и переменный (в частности, административное право, экологическое право). В этих отраслях права, учитывая необходимость приспособления правовой регуляции к социальным, экономическим, политическим и естественным условиям, правовые акты особенно часто обновляются или заменяются другими.

Здесь возникает много актов основного значения (распоряжения, акты местного права). Это ведёт к возникновению многочисленных проблем валидационных, интертемпоральных или интерпретационных.

¹ Дневник Законов от 2000 г., № 98, поз. 1071, с изм.

DARIUSZ SZPOPER*
PRZEMYSŁAW DABROWSKI*

UNION OF BREST AND ITS FOUNDATION IN 1596

In the face of lamentable condition of the Eastern Church, a considerable majority of the Commonwealth Orthodox bishops declared their will to unite with a better organized Catholic Church. On the one hand, this meant submission to papal supremacy; yet, on the other, preservation of traditional Eastern rites. Among the advocates of such a solution, there was the bishop of Lutsk, Cyryl Terlecki, and the bishop of Włodzimierz, Hipacy Pocięj. In 1590, on a synod convoked in Belz (later on moved to Brest), four orthodox bishops drew up a declaration expressing their will to enter the union and affixed their signatures to it¹. A year later, the document was handed in to Sigismund III Vasa. The king promised the orthodox bishops his protection and agreed to ensure them previous posts and benefices, as well as the preservation of the Eastern rite and the privileges enjoyed by the Latin rite. However, a few years had passed before the union with Rome was finally concluded. The major reason for that delay was the indecisiveness of Mykhajlo Rohoza, from 1589 the Kiev Metropolitan, who postponed replying to letters concerning the union. In June 1593, a senator, Kiev governor and fierce supporter of changes in the Orthodox Church – Duke Konstanty Wasyl Ostrogski – put forward a draft of reform to the Orthodox

* University of Gdansk, Poland.

* University of Gdansk, Poland.

¹ *Dyłałowa H.*, *Unia brzeska i unia w Królestwie Polskim*, Warszawa, 1989, 7.

Church supplemented by *Terms and Conditions of the Union* with the Catholic Church. Ostrogski's draft included: a) preservation of the orthodox rite and material status of the Orthodox Church in the Commonwealth; b) prohibition against admitting the Unites to the Catholic Church¹; c) establishing new schools. The conditions of the union were set on a meeting in Torczyn, on 2 December 1594². Once the union was announced in Rome on 12 June 1595 (the bull *Magnus Dominus et laudabilis nimis* of 23 December 1595), a synod was convoked to Brest. Two letters were drawn – one to Sigismund III, the other to Pope Clement VIII. Cyryl Terlecki and Hipacy Pociiej were appointed as plenipotentiaries to talk with the Pope. In a letter to the Pope they announced subscribing to the provisions of the Council of Florence of 1439 and asked for preservation of the whole liturgy and Eastern rites. In the letter addressed to the king they appealed for preservation of their old privileges and granting them the privileges enjoyed by the Catholic clergy, but also for defense in case of any interference of the Constantinople patriarchs or church sanctions. This issue was to be finally concluded at the next synod convoked in Brest in October 1596. From the very beginning two opposite camps emerged: the supporters and the opponents of the union³. The head of

¹ *Kumor B.*, Geneza i zawarcie unii brzeskiej, [in:] *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, red. *Łużny R., Ziejka F., Kępiński A.*, Kraków, 1994, 31.

² *Kempa T.*, Unijne koncepcje Konstantego Wasyla Ostrogskiego, [in:] *Czterechsetlecie zawarcia unii brzeskiej 1596-1996...*, 39-40; see also: *Mehnyk M.*, Zagadnienia soteriologiczne, widziane w świetle projektu inii katolicko – prawosławnej autorstwa księcia Konstantyna Wasyla Ostrogskiego, z 1593 r., [in:] 400 – lecie unii brzeskiej. Tło polityczne, skutki społeczne i kulturalne, red. *Zakrzewski A. J., Fałowski J.*, Częstochowa, 1996, 17-36.

³ *Moskałyk J.*, Problem zjednoczenia w Kościele kijowskim w I połowie XVII wieku, Poznań 2006, 87; *Halecki O.*, Od unii florenckiej do unii brzeskiej, t. II, Lublin, 2003, 242-243.

the latter was Prince Konstanty Ostrogski who assembled the representatives of fourteen orthodox brotherhoods, part of parochial clergy and some archimandrites. The camp backing the union included the Kiev Metropolitane - Mykhajlo Rohoza and five diocesan bishops of Włodzimierz, Lutsk, Polock, Pinsk and Chelm as well as three archimandrites and a part of secular clergy. Three Roman Catholic bishops – Archbishop of Lvov, Jan Solikowski, bishop of Lutsk, Bernard Maciejowski and bishop of Chelm, Stanisław Gomoliński – acted as papal delegates. They were accompanied by Jesuit theologians, Piotr Skarga being one of them. The act of union was concluded on 9 October 1596, witnessed by royal envoys. Both supporters and opponents of the union excommunicated each other, as a result depriving one another of previous ecclesiastical dignities¹.

The Union of Brest did not solve the problem of reuniting the Eastern and Roman Catholic Churches in the Commonwealth. On the contrary, it made the religious conflicts more visible by separating the Catholics into Uniates and Latin Rite Catholics and the Eastern Church into Uniates and Orthodox Church. This split was not clear because it did not reach the class, social or territorial level. Still, it comprised all possible groups of people: the szlachta, bourgeoisie, peasants, lower and higher clergy and different territories of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Yet, the position of the Uniate Church was much stronger because it became the only legal eastern church which took over the powers of the Orthodox Church, enjoyed new privileges and the support of the Holy See. The Orthodox Church was playing in a lost position. It was deprived of the legal protection; the state authorities merely tolerated it, just as any other

¹ *Soszyński R.*, 400 – lecie Unii Brzeskiej 1596-1996, Michalinea 1996, 13; *Tüchle H., Bouman C. A.*, Historia Kościoła, cz. 3, 1500-1715, Warszawa, 1986, 375.

non-Catholic creed. Ever since the union was concluded, there were strivings to dissolve it and restore the past state of affairs. However, it turned out to be impossible and for this reason there were attempts to rebuilt the lost hierarchy. The orthodox szlachta of Volhynia, Kiev and Bratslav provinces stood up for their creed. The szlachta of Lithuanian provinces converted to Catholicism or Protestantism much quicker than szlachta of the Commonwealth's Ruthenian provinces. As a result of their activities, the orthodox people procured two acts passed by the Sejm in 1607 and 1609, recognizing the rights of the Orthodox Church in the Commonwealth. The king agreed to these concessions but he did reject his plans to dissolve the Orthodox Church in favor of the union. After the death of orthodox bishops of Lvov and Przemysl he wanted to appoint the supporters of the union to their posts. The plan failed with the bishop of Przemysl who, having received the royal nomination, was consecrated a bishop by the Uniate Metropolitane in 1610. With the time passing by, the Orthodox Church lost the support of magnates and Ruthenian szlachta, who converted to Catholicism in the 17th century. The Orthodox Church found support among numerous Orthodox brotherhoods, friars and Cossacks. The already mounting tension aggravated in 1623, when the Uniate archbishop of Polotsk, Jozafat Kuncewicz, was assassinated by the orthodox mob. Cult of the dead (beatified in 1643, canonized in 1867) contributed to the increase in the number of the Uniate Church's supporters¹.

¹ *Kempa T.*, Czy męczeńska śmierć arcybiskupa Jozafata Kuncewicza przyczyniła się do rozwoju unii brzeskiej na obszarze archidiecezji połockiej, [in:] *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku. Zbiór studiów*, red. *Gil A.*, Lublin, 2005, 93-105; *Gil A.*, *Kult Jozafata Kuncewicza i jego pierwsze przedstawienia ikonowe w Rzeczypospolitej (do połowy XVII wieku)*. Zarys problematyki, [in:] *ibidem*, 65-72.

After Sigismunt III's death in 1632, his son Wladyslaw IV made some concessions to the Orthodox during the elections time. Taking a *pacta conventa* oath he consented to settle the religious disputes between the Orthodox and the Unites. In 1635, the Sejm confirmed the rights granted to the Orthodox, while the Unites were guaranteed with *status quo*. A commission was created to distribute the orthodox churches and monasteries within the king's lands between both churches. As a result of this compromise, the Eastern Church in the Commonwealth got divided in 1635. The Unite metropolis included seven dioceses, while the Orthodox comprised six. After the wars with Cossacks (1648-1652) and Russia (1654), the Union's foundations were shaken. However, at the turn of the 18th century, the Union enlarged its territories by the dioceses of Przemysl, Lvov and Lutsk. The victory of the Unite Church resulted in the reduction of the Orthodox Church to around 400 parishes, forty male monasteries and five female. On the contrary, the Unites had 9300 parishes, 147 male and 19 female monasteries and over four million followers.

It should be emphasized that the Unite Church occupied a secondary position, although formally it had rights equal to those of the Roman Catholicism. The Catholic doctrine determined the superiority of the Latin rite over others, while the Unites were connected with the eastern, Byzantine culture which was deemed inferior. The Unite religion was becoming the creed of the peasantry – the Ruthenians. Consequently, it came to be regarded as a church of the common folk, while the Latin church was viewed as a church of the higher strata.¹

¹ *Zubowicz P.*, Kościół i narodowość na Litwie, Kolekcja Ludwika Abramowicza, Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka. Rankraščių skyrius, fond 79, teczka, 682, 24.

The additional issue was the participation of Uniate bishops in the sessions of the Senate (during the Great Sejm, in 1790, it was decided that the Uniate metropolitan would take a seat in the higher chamber). There were attempts to introduce a prohibition against Uniates converting to Latin rite. Latinization had a huge impact on the Uniate Church's life since it affected all of its spheres: the liturgy, rites, institutions and organizational structures, the architecture, equipment of the churches, outfits and lifestyle of clergy. These changes were also linked to the polonization of the Uniates.¹

¹ *Mościcki H.*, *Ziemia litewska – ruska pod zaborem rosyjskim*, no date and place of published, 1-2.

გიორგი დავითაშვილი*

ძველი ქართული სამართალი ეროვნული ღირებულებებისა და ფასეულობების ჭრილში

სამართალი კულტუროლოგიური მოვლენაა. სამართლის ნორმები თვალსაჩინოდ ასახავს საზოგადოების თუ ერის კულტურული განვითარების დონეს. ამდენად, სამართლის ნორმებში შესაძლოა გამოხატული იყოს ის ღირებულებები თუ ფასეულობანი, რომლებიც მოცემული საზოგადოების თუ ერისთვის არის დამახასიათებელი. ამ თვალსაზრისით საინტერესო მონაცემებს ვხვდებით ქართული სამართლის ძეგლებში. გვსურს მოკლედ შევეხოთ ზოგიერთ ფასეულობას, რომელსაც ეყრდნობა ქართული სამართლის ძეგლებში გადმოცემული ესა თუ ის სამართლებრივი ნორმა. ეს ფასეულობებია: სამართლიანობა, ღირსება, ოჯახის ერთიანობა.

სამართლიანობა. ძველი ქართული სამართალი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სამართალწარმოებისას სამართლიანობის პრინციპის დაცვას. ეს მოთხოვნა, უპირველეს ყოვლისა, მოსამართლეებზე ვრცელდებოდა, რამაც ასახვა ქართული სამართლის ძეგლებზეც პოვა.

ვახტანგის სამართლის წიგნის პირველივე მუხლში კანონმდებელი მეფე სწორედ მსაჯულებს, მოსამართლეებს მიმართავს და მიუთითებს, რომ: „ღმერთი, ყოვლის დამბადებელი, თქვენგან სამართლის უფროს არას ითხოვს და რის-

* იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი, თსუ-ის იურიდიული ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი.

ხვაცა უსამართლობით მოივლინების...“¹ და განუმარტავს მათ, თუ რა მოჰყვება მათ მიერ სამართლიანობის პრინციპის დარღვევას. კერძოდ, აქ არის მითითება ღვთაებრივ სანქციაზე, რომელიც მათ მიერ უსამართლობის ჩადენას მოჰყვება: „უსამართლობა ამა სოფელს კაცსა უძეოდ აღმოფხვრის და გარდაავლინებს, დღეთსიგრძეობასა მოუკლებს, ქვეყანას აუოჭრებს, ცანი ცვარს დააკლებენ და ქვეყანა – ნაყოფს, ამ სოფელს შეარცხვენს და იმ სოფელს წასწყემდს და საუკუნო სატანჯველს დაუმკვიდრებს“.² ამდენად, მოსამართლის უმთავრეს თვისებას სამართლიანობა წარმოადგენდა. მისი განაჩენი საზოგადოებაში სწორედ სამართლიანობის დამკვიდრებისკენ უნდა ყოფილიყო მიმართული, ხოლო აღნიშნული ღვთაებრივი სანქციის სრული შეგნება მოსამართლეების მხრიდან წარმოადგენდა მათ მიერ სამართლიანი განაჩენის გამოტანის უზრუნველყოფის უფრო ეფექტურ საშუალებას, ვიდრე სახელმწიფოს მიერ დაწესებული სანქცია.

სამართლიანი განაჩენის გამოტანა, როგორც მართლმსაჯულების განხორციელების ძირითადი პრინციპი ძველ ქართულ სამართალში, განაპირობებდა შესაბამისი თვისებების მატარებელი მოსამართლეების შერჩევის აუცილებლობას. ქართული სამართლის ძეგლებში ვხდებით იმ თვისებების ჩამონათვალს, რომლებიც უნდა ახასიათებდეს მოსამართლეებს. უძველესი ძეგლი, სადაც ასეთ ჩამონათვალს ვხვდებით, ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის ფრაგმენტია. აქ აღნიშნულია, რომ მოსამართლე უნდა ყოფილიყო: ღვთის მოშიში, მიუდგომელი, უქრთამო.³ მოსამართლის სავალდებულო

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის* რედაქციით, ტ. 1, თბ., 1963, 479.

² იქვე.

³ იქვე, 464.

თვისებების უფრო სრულ ჩამონათვალს ჩვენ ვხვდებით ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში (მე-3 მუხლი), სადაც აღნიშნულია, რომ მოსამართლე უნდა ყოფილიყო: „დიდად მჩხრეკელი, მიმხუდარი, გამომეძიებელი, გონება-აუჩქარებელი, დაწყნარებული, გამგონე, საჩივრის ყურის მიმგდები, გამსინჯავი, მოჩივრის მოადის მომცდელი და სხვისაც მკითხველი, თუ ამისი სამართალი თქვენგან როგორ ისინჯვის, მონმის მაძებარი უნდა იყოს, უქრთამო, ღვთის მოშიში“.¹

ორივე ძეგლში მოსამართლის ისეთ თვისებებზეა ყურადღება გამახვილებული, რომელთა მატარებელი მოსამართლე უცილობლად სამართლიანი განაჩენის გამომტანი იქნება. ორივე ძეგლში ჩანს, რომ მოსამართლე უნდა ყოფილიყო ღვთის მოშიში. ეს თვისება აუცილებელი იყო მოსამართლისათვის იმიტომ, რომ მას გაცნობიერებული ჰქონოდა იმ ღვთაებრივი სანქციის მნიშვნელობა, რომელსაც ვახტანგის სამართალში ვხვდებით, რაც სამართლიანი განაჩენის დადგომის უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს წარმოადგენდა იმდროინდელ საზოგადოებაში. აქ ჩამოთვლილი სხვა ზნეობრივი თვისებები (მაგალითად, მიუდგომლობა, უქრთამობა და სხვა), ასევე მოსამართლის მიერ სამართლიანი განაჩენის გამოტანის წინაპირობა იყო. როგორც ვხედავთ, ვახტანგ VI მოსამართლის პროფესიულ უნარებზეც აკეთებს აქცენტს და, როგორც ჩანს, მიიჩნევს, რომ ეს თვისებებიც (დიდად მჩხრეკელი, მიმხუდარი, გამომეძიებელი, საჩივრის ყურის მიმგდები, მონმის მაძებარი, მომჩივნის მოადის მომცდელი და სხვა) აუცილებელია მოსამართლისათვის, რომ მან სამართლიანი განაჩენის გამოტანა შეძლოს. ამას კანონმდებელი მეფე უმატებს მოსამართლისათვის აუცილებელ ცხოვრებისეულ გამოცდილებას

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის* რედაქციით, ტ. 1, თბ., 1963, 480.

– იგი არ უნდა იყოს ორმოც ნელზე ნაკლების და ქონებრივ ცენზსაც – არ უნდა იყოს ღარიბი (მუხლი 215-ე).¹ ეს უკანასკნელი გათვალისწინებული იყო იმიტომ, რომ სიღარიბის გამო ხელი არ წასცდომოდა ქრთამზე და ამის გამო არ გაემრუდებინა სამართალი.

საზოგადოებაში სამართლიანობის განცდის დამკვიდრება სასამართლოს სამართლიანი საქმიანობის გზით ქართველი მეფეების უმნიშვნელოვანეს ამოცანას წარმოადგენდა. აღსანიშნავია, თვით ქართველი მეფეების აქტიური სამოსამართლეო საქმიანობა. ისინი ამ თვალსაზრისით საკმაოდ ხელმისაწვდომნი იყვნენ და უბრალო გლეხების საჩივრების განხილვასაც არ თაკილობდნენ. მაგალითად, ერეკლე II-ს რეგიონებში გასვლისას ხშირად მიმართავდა ადგილობრივი მოსახლეობა სხვადასხვა სახის საჩივრით (უმეტესად ეს სამეზობლო, სამიჯნო დავები იყო) და მეფეც უარს არ ეუბნებოდა მათ. დაფიქსირებულია შემთხვევა, როდესაც ერეკლე II-მ ერთ-ერთ ოჯახში განიხილა საქმე.² ასეთი პოლიტიკით იგი ახერხებდა საკუთარი ავტორიტეტის ზრდას ხალხში და სამართლიანობის განცდის დამკვიდრებას საზოგადოებაში. ვახტანგ VI საკმაოდ აქტიური მოსამართლე იყო. მას კვირაში ორი დღე ჰქონდა გამოყოფილი სასამართლო ფუნქციების შესასრულებლად.³

ქართველი მეფეები ცდილობდნენ საზოგადოების ყველაზე უპოვარ და დაჩაგრულ ნაწილსაც კი არ დაეკარგა სამართლიანობის განცდა და მათი დახმარება, დაცვა სახელ-

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის* რედაქციით, ტ. 1, თბ., 1963, 537.

² *კეკელია მ.*, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, თბ., 1970, 115-116.

³ *სურგულაძე ივ.*, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, თბ., 1952, 307.

მნიფო პოლიტიკის მნიშვნელოვან ელემენტს წარმოადგენდა. სწორედ მათი სამართლებრივი დაცვის უმნიშვნელოვანეს ინსტიტუტს წარმოადგენდა თავის დროზე „სააჯო კარი“, სადაც ორშაბათობით საქართველოს ვაზირთუპირველესი, მნიგნობართუხუცესი ჭყონდიდელი, თავის თანაშემწეებთან (სანოლისა და ზარდახნის მნიგნობრებთან) ერთად სწორედ ქვრივ-ობოლთა და მიმძღავრებულთა საჩივრებს განიხილავდა.¹ აქ სააჯო კარი გვევლინება საზოგადოებაში, მის ყველაზე უპოვარ ფენებში, სამართლიანობის განცდის დამამკვიდრებელ ინსტიტუტად, სადაც სპეციალურად ამ კატეგორიის ადამიანების საჩივრების განსახილველად თვით მნიგნობართუხუცესი ჭყონდიდელი მიბრძანდებოდა. ქვრივობლებსა და მიმძღავრებულებს კი ჰქონდათ იმედი იმისა, რომ ქვეყანაში არსებობდა სახელმწიფო ორგანო, რომელიც მათ ინტერესებს დაიცავდა დაჩაგვრის შემთხვევაში.

მეფეების და ხელისუფლების სხვა უმაღლესი წარმომადგენლების ასეთ საქმიანობაში იგულისხმება „მართალი სამართლის“ განჩინება. „მართალი სამართალი“ ღვთის ნების გამოხატულებას წარმოადგენდა, რომლითაც უნდა ეხელმძღვანელა სამართლის ნორმის შემფარდებელს.² ამდენად, „მართალი სამართალი“ ქრისტიანული სამართლიანობის დამკვიდრებას გულისხმობდა, რაც, უპირველეს ყოვლისა, საზოგადოების ყველაზე უპოვარი ნაწილის მიმართ სამართლიან დამოკიდებულებაში გამოიხატებოდა.

ღირსება. საქართველოში ღირსება უაღრესად მნიშვნელოვან ღირებულებას წარმოადგენდა. მისი შელახვა პიროვნების უდიდეს შეურაცხყოფად ითვლებოდა. ხშირად ღირსე-

¹ *სურგულაძე ივ.*, ქართული სამართლის ძეგლები, თბ., 1970, 34.

² *აბაშმაძე ვ.*, ქართული ინტელექტუალური ფენომენები, თბ., 1991, 149.

ბისშემლახავი ქმედება უფრო მძაფრ რეაქციას იწვევდა და-ზარალებულის მხრიდან, ვიდრე მისთვის ფიზიკური თუ ქონებრივი ზიანის მიყენება.

აღსანიშნავია, რომ ქართული სამართლის ძეგლებში შესული ზოგიერთი მუხლი ითვალისწინებს ღირსების შელახვისადმი ქართველთა ასეთ დამოკიდებულებას. ამის ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითია ვახტანგის სამართლის წიგნის 42-ე მუხლის მერვე პუნქტი, სადაც ვკითხულობთ, რომ, თუ გლეხი თავის ცოლს საკუთარ ბატონთან წაასწრებს საწოლში მყოფს, ბატონის მოკვლის შემთხვევაში თავისუფლდება ყოველგვარი პასუხისმგებლობისაგან.¹ ამ შემთხვევაში, ყმა-გლეხის სრული გათავისუფლება პასუხისმგებლობისაგან განპირობებულია, სწორედ, მისი ღირსების უკიდურესი შელახვის ფაქტორით. კანონმდებელს კარგად ესმოდა, თუ რას ნიშნავდა ქართველი კაცისათვის ასეთი შეურაცხყოფა და ამის გათვალისწინებით, საკუთარი ღირსების დასაცავად ჩადენილი მკვლელობის დეკრიმინალიზაცია იქნა დაშვებული.

ცნობილია, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნი წოდებრივ პრინციპზე დაფუძნებული სამართლის ძეგლია, თუმცა ამ შემთხვევაში იგი წოდებრიობის პრინციპზე მაღლა ადამიანის ღირსებას აყენებს. ყმა-გლეხის უფლება, მოკლას საკუთარი ბატონი, მის მიერ ყმის ღირსების შებღალვის შემთხვევაში, ამის საუკეთესო დადასტურებაა.

აღნიშნული თვალსაზრისით, საინტერესოდ მიგვაჩნია მთიულთათვის შედგენილი გიორგი ბრწყინვალის ძეგლისწერის მუხლი, სადაც ცოლის წაგვრის შემთხვევაში, დაზარალებულს მინიჭებული აქვს უფლება ერთი წლის განმავლობაში უპასუხოს ცოლის წამგვრელს თავდასხმით, დაწვით,

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის* რედაქციით, ტ. 1, თბ., 1963, 493.

დარბევით, მოტაცებით (მუხლი 22).¹ მიჩნეულია, რომ აღნიშნული მუხლი „ძეგლისდების“ დაბალკულტურულობის მაჩვენებელია. ცხადია, როდესაც სახელმწიფო ხელისუფლება ნებას რთავს დაზარალებულს თვითნებურად უპასუხოს დამნაშავეს, დაბალ სამართლებრივ კულტურას გულისხმობს.

„ძეგლისდებით“ შურისძიების უფლება დაზარალებულისათვის კიდევ ორ შემთხვევაშია გათვალისწინებული (მუხლი 29-ე და 45-ე). ამ მუხლების მიხედვით, ეს უფლება დაზარალებულს წარმოეშობა მხოლოდ მაშინ, როდესაც იგი დამნაშავეს სამჯერ გამოიძახებს სასამართლოში, ასევე ხევისბერს, გამგებელს, ერისთავს მიმართავს მის სასამართლოში მისაყვანად და მაინც ვერ მიაღწევს მიზანს.² ცოლის წაგვრის შემთხვევაში კი საპასუხო მოქმედების უფლების წარმოშობისათვის დამნაშავის სასამართლოში გამოიძახება, ხელისუფლების წარმომადგენლებისადმი მიმართვა, საერთოდ არ არის საჭირო.

ეს, ჩვენი აზრით, განპირობებული უნდა იყოს იმით, რომ ცოლის წაგვრის შემთხვევაში ხდებოდა პიროვნების ღირსების უკიდურესი შელახვა. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (მათ შორის მთიულეთში) ცოლის წაგვრა სასისხლო საქმედ ითვლებოდა, ხოლო შურისძიების განუხორციელებლობა უდიდეს სირცხვილად. როგორც ჩანს, საკანონმდებლო კრებამ, რომელშიც შედიოდნენ როგორც სახელმწიფო ხელისუფლების (ცენტრალური და ადგილობრივი) წარმომადგენლები, უმაღლესი სასულიერო ხელისუფლება, ასევე ადგილობრივი მთიული მოსახლეობის წარმომადგენლები (ხევისბერები და ჰეროვანები), გაითვალისწინა ის, თუ რას ნიშ-

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის* რედაქციით, ტ. 1, თბ., 1963, 411.

² იქვე, 414, 419-420.

ნავდა მთიულისათვის ცოლის წართმევა, რამდენად შემარცხვენელი იყო ეს მისთვის და ჩათვალა, რომ ასეთ მდგომარეობაში მყოფი პიროვნების მკაცრ საკანონმდებლო ჩარჩოებში მოქცევა, საპასუხო მოქმედების განხორციელების აკრძალვა, არაეფექტური, ძნელად განსახორციელებელი იქნებოდა. აქ გათვალისწინებულ იქნა ადგილობრივი მოსახლეობის სულისკვეთება, რის გამოც ცოლნაგვირქმარს მიეცა შურისძიების პირდაპირ განხორციელების უფლება. ამდენად, კანონმდებელთათვის ადამიანის ღირსება უაღრესად მნიშვნელოვან ფასეულობას წარმოადგენდა, რამაც გავლენა კონკრეტული სამართლებრივი ნორმის შინაარსზე იქონია.

ღირსების, როგორც უმნიშვნელოვანესი ფასეულობის, გათვალისწინებას ქართული სამართლის ძეგლებში სხვა შემთხვევებშიც ვხვდებით, თუმცა მიგვაჩნია, რომ ჩვენ მიერ განხილული ორი ნორმაც თვალნათლივ გვიჩვენებს მის მნიშვნელობას ძველი ქართული სამართლისათვის.

ოჯახის ერთობა. საქართველოში ქრისტიანობის დამკვიდრებამ არსებითად შეუწყო ხელი მონოგამიური ოჯახის განმტკიცებას. საეკლესიო სამართალი უკიდურესად ნეგატიურად უყურებდა განქორწინებას და აქტიურად ზრუნავდა ოჯახის შესანარჩუნებლად. განქორწინება მხოლოდ წინასწარ განსაზღვრული პირობების არსებობისას დაიშვებოდა. საინტერესოა, რომ ოჯახის შენარჩუნებისაკენ მიმართული პოლიტიკა ქართული სამართლის ძეგლებშიც, კერძოდ კი ვახტანგის სამართალში, ჩანს. ბუნებრივია, შესაბამისი ნორმები მართლმადიდებლური მორალის საფუძველზეა ჩამოყალიბებული.

აღსანიშნავია, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნის მიხედვით, საოჯახო ურთიერთობები მეფისა და კათალიკოსის საგანმგებო სფეროს მიეკუთვნება. ოჯახის წევრთა შორის

მომხდარი მკვლევარები და სხვა დანაშაულებიც კი მეფისა და კათალიკოსის იურისდიქციაში შედის.

ვახტანგის სამართლის წიგნის მიხედვით, ცოლ-ქმარს შორის არსებული ნებისმიერი უსიამოვნება, მათ შორის უკიდურესად მწვავეც, არ შეიძლება ყოფილიყო განქორწინების საფუძველი. კერძოდ, თუ ცოლ-ქმარს შორის ურთიერთობა ისე გამწვავდებოდა, რომ ქმარი ცოლს დაჭრიდა, ცოლს ქონდა უფლება ამისათვის სისხლი (შესაბამისი ქონებრივი საზღაური) მოეთხოვა, მაგრამ ამ მიზეზით განქორწინება დაუშვებელი იყო (მუხლი 63-ე).¹ ასევე, თუ ცოლი ქმარს სცემდა, დაჭრიდა, კათალიკოსს სათანადო ზომები უნდა მიეღო (მუხლი 65¹),² ან, თუ ქმარი ცოლს ტანჯავდა, უდიერად ეპყრობოდა, მეფე და კათალიკოსი მას დასჯიდნენ (მუხლი 63-ე),³ თუმცა განქორწინების საფუძველი ეს არ იქნებოდა. ვახტანგის სამართლის წიგნში პირდაპირაა მითითებული, რომ ცოლ-ქმრის, როგორც უნდა სძულდეთ მათ ერთმანეთი, გაყრა არ იქნება და ისინი კათალიკოსმა წვრთნით უნდა შეარიგოს (მუხლი 66-ე). განქორწინების შესაძლებლობას ვახტანგის სამართალი უშვებს მხოლოდ „ბოზობის“,⁴ ასევე ქმრის სქესობრივი ცხოვრებისათვის უვარგისობის შემთხვევაში, ისიც მაშინ, თუ ქმარს ეს ქორწინებამდე დაემართა (მუხლი 168-ე)⁵. აღსანიშნავია, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნის მიხედვით ცოლის ღალატი არ ნიშნავდა იმას, რომ ქმარს ცო-

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის* რედაქციით, ტ. 1, თბ., 1963, 498.

² იქვე, 499.

³ იქვე, 498.

⁴ „თუ არ ბოზობისთვის ცოლ-ქმარნი ერთმანეთს ვერ გაეყრებიან“ (მუხლი 63-ე), იქვე, 498.

⁵ იქვე, 523.

ლი უცილობლად უნდა გაეშვა. სამართლის წიგნში საგანგებოდაა მითითებული, რომ ეს საკითხი ქმრის გადასაწყვეტია – თუ უნდა დაიტოვებს, თუ უნდა – არა და ეს არავის ეკითხება (მუხლი 67-ე).¹ ამ მუხლში კარგად ჩანს, თუ რამდენად მნიშვნელოვან ფასეულობად აღიქმებოდა ქართული ეკლესიისა და საერო ხელისუფლების მიერ ოჯახი და მისი ერთობა. ცნობილია, რომ საქართველოში მოლაღატე ცოლის მიმართ დამოკიდებულება უკიდურესად ნეგატიური იყო და ქმარი, რომელიც ცოლს ღალატს პატიებდა, საზოგადოების მხრიდან დაცინვის ობიექტი ხდებოდა. ჩვენი აზრით, მოცემულ მუხლში კანონმდებელი მიანიშნებს, რომ მოლაღატე ცოლის პატიება არ უნდა ჩაითვალოს დასაძრახად, რადგანაც, თუ ღალატის მიუხედავად ოჯახის შენარჩუნება შესაძლებელია, ეს დადებითად უნდა შეფასდეს, ოჯახის ერთიანობის მნიშვნელობის გათვალისწინებით.

ოჯახის ერთიანობის შენარჩუნების მიზანს ემსახურება ვახტანგის სამართლის წიგნით უმიზეზოდ განქორწინების კრიმინალიზაციაც. კერძოდ, 72-ე და 74-ე მუხლებით, უმიზეზოდ განქორწინებისათვის სრული სისხლის გადახდა იყო გათვალისწინებული.² ანუ, ფაქტობრივად, უმიზეზოდ ცოლის გაშვებისა და ასევე ცოლის მიერ ქმრის მიტოვებისათვის, იგივე სასჯელი იყო, რაც მკვლელობისათვის დამამძიმებელი გარემოებების გარეშე.

საინტერესოა, რომ განქორწინების მიზეზად არ ითვლებოდა უშვილობაც კი, რასაც საქართველოში საკმაოდ მტკივნეულად განიცდიდნენ. უშვილობის მიზეზით განქორწინებისათვის ასევე სრული სისხლის გადახდა იყო გათვალისწინე-

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის* რედაქციით, ტ. 1, თბ., 1963, 499.

² იქვე, 500.

ბული (მუხლი 168-ე),¹ ანუ იგივე, რაც უმიზეზოდ განქორწინებისათვის. აქედან გამომდინარე, უშვილობის გამო განქორწინება უმიზეზოდ განქორწინებასთან იყო გათანაბრებული.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ საერო ხელისუფლება, მის მიერ დადგენილი საკანონმდებლო ნორმების მეშვეობით, მხარში ედგა ეკლესიას ოჯახების ერთიანობის, როგორც უმნიშვნელოვანესი ფასეულობის, შენარჩუნების საქმეში.

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის* რედაქციით, ტ. 1, თბ., 1963, 523.

ON SOME VALUES OF OLD GEORGIAN LAW

S u m m a r y

The article deals with different kinds of norms included in Georgian legal monuments based on such values as judicial dignity, and family unity.

Justice: Old Georgian Law (Georgian Law before the annexation/incorporation of Georgia by the Russian Empire at the beginning of XIX century) considered the observance of the principles of justice during the trial to be extremely significant. Judges were basically urged to strictly follow those principles. In article one of the Book of Law compiled by Vakhtang VI, the cases of the strictest divine sanctions, such as passing away without leaving an heir, restricting one's life span, also, disgrace in this life and eternal torments in the other life, could be caused by unfair behavior of those judges. Most importantly, complete recognition of the aforementioned sanctions guaranteed a fairer verdict than those imposed by the state. For the same purpose, personal characteristic features of a judge were also taken into account. Several Georgian monuments, for instance, the Book of Law by Bagrat and the Book of Law/Code of Vakhtang VI, directly indicate to those features; they are as follows: God-fearing, impartiality, objectivity, and so on.

Dignity: dignity was highly evaluated in Old Georgian Law and, according to the articles from Georgian legal monuments, the infringement of dignity of other people was stated as an act of offence. For example, in the Book of Law compiled by Vakhtang VI (article 42,

* Doctor of Jurisprudence, Full Professor, the Faculty of Law.

item 8), we read that a peasant was pleaded not guilty for killing his lord if the former witnessed his sexual act with his wife.

As is known, Vakhtang VI Code of Laws is a legal monument based on rank principles. However, it is a good example of a case where dignity is evaluated as a higher value than a rank.

Unity of a family: Church Law condemned vigorously any kind of divorce if not conditioned by extreme cases determined by law. It is worth mentioning that the policies for maintaining the family are clearly described in Vakhtang VI Code of Laws. According to this book, any kind of conflict between husband and wife, as severe as it might be (wounding a wife or a husband, beating a wife, hating him/her, etc.), could not be a reason for divorce. The duty of the Catholicos (Head of the Georgian Orthodox Church) in such cases was to reconcile them. The divorce, according to the same book, was justified only in case of betrayal or disability of a husband to conduct a sexual act, if this disability was observed before their marriage. Further on, groundless divorce was considered to be a criminal case; in particular, the punishment for such divorce was the same as for the crimes which were not committed under aggravating circumstances.

To sum up, it could be concluded that the secular government, together with the church, contributed to maintaining the unity of a family by establishing legal norms, and this unity was highly valued at that time.

THE MODEL OF LEGAL EDUCATION IN POLAND

I. Recruitment Procedure

Law in a subjective aspect is the one which we colloquially talk about when we have a right to something. In the law major students explore the objective dimension of this field. In this aspect law is understood as a system of legal norms. As we know, there are a lot of them and, from day to day, even more appear. Some of them are clear and unambiguous, while others require thorough interpretation. Persons who want to study law should be prepared for extremely hard work during their studies and then during the legal training. Nonetheless, this major is still very fashionable.

Law is not an easy major. To be able to study at one of law departments in Poland it is firstly necessary to pass the Matura examination which ends the secondary school, preferably with a very good grade, not only because of the subsequent level of teaching, but also due to a large number of applicants for one place. Law, next to psychology and medicine, has for many years been one of the most popular majors. Apart from exemplary grades, it is advisable that grades in core subjects, that is the ones which decide the admission to law studies, be as high as possible. These are: mother tongue and foreign language, history and civics. The secondary school graduates who are interested in law studies may choose from sixteen law departments at state universities and also from about a dozen in public schools. They can also choose between full-time and extramural studies.

* University of Gdansk, Poland.

According to the Higher Education Act of 27 July 2005, all the decisions connected with enrolment are taken directly by the university authorities. Detailed rules of recruitment of candidates depend on the decision of their senates. Admission to studies at all universities lies upon the value of recruitment indicator, that is the so-called thresholds of points. Candidates are selected on the basis of the sum of results in the Matura exams until the limit of places is exhausted, according to the order on the ranking list. Such subjects as history, civics and one of the foreign languages (English, French, German, Russian, Spanish, Italian) are mainly taken into account. At some universities extinct languages are also considered, for instance Latin, and subjects like mathematics or geography.

Polish citizens who obtained a secondary school certificate abroad undergo the same selection procedure according to the same rules as the above mentioned candidates. If necessary, the candidates have to take a test in subjects like the history of Poland, civics. Foreign language for this group of people is not taken into account by the selection. Common for all departments is also the obligation to pay a fee for procedures regarding the admission to studies. In the last academic year, it was between eighty-five and one hundred fifty zlotys. A lot of universities have introduced an online registration system of the candidates for studies. Recruitment lasts from May till July. Then the candidates register on the website of a particular department and give their personal data as well as results of the Matura examination. The system recalculates the input data into points. The persons with the best point results become law students.

For a few years there have been no entrance exams for studies in Poland. The recruitment procedure is only in the form of a competition which is won by the best ones. Of course, such recruitment procedure has a lot of faults and one of them is, from year to year, a constantly decreasing level of education. A lot of

students do not keep up, in particular in the first year, which is quite a “shock” due to the scope of material or set demands.

II. Law Studies

As mentioned above, at law departments in Poland one may study full-time or extramurally. During the five-year education which is conducted in the form of lectures and seminars, the student gets acquainted with the history of law, gets to know quite a hermetic language – typical of this field of study – and studies particular branches of law. The first year is of preparatory character. It is dominated by historical subjects: Roman law, the history of Polish law, the general history of law and methodological subjects: introduction to jurisprudence and logic. The first year is extremely difficult because one collides with the high school past and the academic reality. In my opinion, if somebody passes the first year of studies, they can be more at ease about the next semesters.

During the next years the student gets familiar with particular branches of legal knowledge. In the second year these are: criminal law, civil law (general part, property law), the history of political doctrines and administrative law. The curriculum of the third year includes: civil law (obligations, law of succession and family and custody law), civil procedure, administrative law, administrative procedure, economic law, criminal procedure. The main subjects in the fourth year are: labour law, commercial law, financial law and international law; whereas in the fifth year there are only two subjects to pass: European law and the theory of philosophy of state and law. Within the seminars students undertake interpretation of law by analyzing particular factual circumstances (so-called cases). The process of education at law department is carried out in two modes. On one hand, a student is obliged to pass compulsory subjects while,

on the other, they may choose optional subjects responding to their own needs determined by the character of the master's thesis. A course in one of the foreign languages is also obligatory for everyone. In the fourth and fifth years students also choose Master's seminars. Master's thesis constitutes a basis for graduation. After it is written, under the guidance of the Master's thesis promoter and reviewed by one reviewer, its defense before an examination board takes place. The board comprises the dean or vice dean of the department, promoter and reviewer. The student answers three questions asked by the promoter. Two questions regard the subject of the Master's seminar and one relates to the Master's thesis. After the exam is passed, one obtains the professional title of Master of Law (Polish: "*magister prawa*").

III. Legal Training

After graduating from law studies, one can take exams for one of the legal trainings. Passing such training allows individual performance of one of the legal professions. Most popular are:

a) legal adviser training – its aim is that a person with Master's degree in law gets acquainted with entirety of legal adviser's work and is prepared for proper and individual performance of this profession. To become a trainee, one shall have no criminal record, have full public rights and full legal capacity, have completed university-level law studies in Poland and have been awarded the Master's degree or have completed foreign law studies recognized in Poland, and also be of impeccable character and with the foregoing conduct give the warranty of proper performance of the legal adviser's profession.

Candidates are admitted to the legal adviser training after they pass a competitive examination, the procedure and rules of which are

determined in the respective act. The competitive examination for the legal adviser training is a written test (which consists of one hundred fifty questions). The candidate for a trainee passes the competitive examination if they give one hundred correct answers. The competitive examination is held once a year by the examination boards in charge of legal adviser training appointed by the Minister of Justice, established in the area of one or a few regional chambers of legal advisers. The examination is held simultaneously at the same time in the whole country and one can take the exam after paying a fee. The board settles the results of the examination by means of a resolution, against which an appeal regarding the result of the examination can be lodged to the Minister of Justice.

The legal adviser training is payable and the charge amounts to about five thousand zlotys per year. The regional chamber of legal advisers can, however, exempt the legal adviser trainee from the charge in full or in part as well as defer or spread out its payment into instalments. The trainees are members of the regional chambers of legal advisers and are obliged to pay a membership fee. After six months of the training, a legal adviser trainee is entitled to appear before district courts, law enforcement agencies and public administrative bodies and after one and a half years also before other courts, except for the Supreme Court, the Supreme Administrative Court and the Constitutional Tribunal. The legal adviser trainee can draft and sign pleadings related to appearing of the legal adviser before courts, law enforcement agencies and public administrative bodies – upon an explicit empowerment by the legal adviser, except for appeal, cassation appeal and constitutional complaint. Every trainee needs to have a tutor who directly supervises their professional development.

The requirement to complete the legal adviser training and to pass the legal adviser examination does not apply to:

- professors and persons with post-doctoral degree in law (Polish: doktor habilitowany),
- persons who have passed the judge, public prosecutor, advocate or notary examination.

During the training, the trainees are obliged to participate in theoretical classes (usually a few hours a week) and to serve internships at courts, public prosecutor's offices and other entities (once a week). During the training, the knowledge of the trainees is assessed in the form of tests. The training lasts three years and ends with the professional examination carried out by the regional chambers of legal advisers.

b) advocate training – According to the Advocates Act, the enrolment for the advocate training is carried out by way of a competitive examination and to become an advocate trainee, one shall meet the following requirements:

- have full public rights,
- have full legal capacity,
- have completed university-level law studies in Poland and have been awarded the Master's degree or have completed foreign law studies recognized in Poland,
- be of impeccable character,
- have obtained a positive grade in the competitive examination.

The competitive examination is carried out by the examination boards in charge of advocate training appointed by the Minister of Justice, established in the area of one or more regional bar chambers.

The competitive examination consists in verifying the candidate's knowledge in the field of constitutional law, criminal law, criminal procedure, fiscal criminal law, misdemeanor law, civil law, civil procedure, economic law, commercial law, labour and social

security law, family and custody law, administrative law, administrative procedure, financial law, European law, judicial system, the Bar and other agencies of legal protection in Poland as well as conditions of performing the advocate's profession and the ethics of this profession.

Each year the Minister of Justice appoints a committee entrusted with preparation of questions for the competitive examination of the candidates. It is composed of five persons, therein three representatives of the Minister of Justice and two representatives delegated by the National Bar Council. The examination committee prepares one set of questions in the form of a test for the competitive examination of the candidates.

The Minister of Justice also appoints separate examination commissions (established in the area of one or a few regional bar chambers). The commission is composed of seven members. The commission consists of:

- three representatives of the Minister of Justice,
- two representatives delegated by the National Bar Council,
- one scientific, academic or teaching worker at a law department at a university in Poland or at the Polish Academy of Science who has been awarded at least a post-doctoral degree in law,
- one public prosecutor appointed at least to the position of a public prosecutor at the regional public prosecutor's office, including a retired public prosecutor.

The competitive examination consists in taking a test which includes a set of two hundred fifty questions with three suggested answers, only one of which is correct. The candidate receives one point for each correct answer.

The candidate who gains at least one hundred ninety points passes the competitive examination.

The advocate training lasts three and a half years and the advocate trainee undergoes training under the supervision of a tutor appointed by the dean of a regional bar chamber. The task of the tutor is to prepare the advocate trainee to perform the advocate's profession. The tutor can employ the trainee on the basis of work relationship.

After six months of the advocate training the trainee is entitled to stand in for an advocate before a district court, law enforcement agencies, public authorities, local government authorities and other bodies.

After a year and a half of the advocate training, the trainee is also entitled to stand in for an advocate before other courts, except for the Supreme Court, the Supreme Administrative Court, the Constitutional Tribunal and the Tribunal of State.

c) notary training – According to the Notaries Act, to become a notary trainee, one shall meet the following requirements:

- be a Polish citizen and have full civil and public rights,
- be of impeccable character,
- have completed university-level law studies in Poland and have been awarded the Master's degree or have completed foreign law studies recognized in Poland.

The notary trainee can be employed by a notary who runs a notarial office or by the council of a notarial chamber. The second case occurs when the trainee cannot find a notary who would employ him. Contrary to common opinions, the notary trainees are really sought-after on the market. It is them who most often go to work at the land register departments at district courts in order to verify the data regarding real estates, and these activities belong to the basic ones at a notarial office.

The notary trainee is appointed by the council of a notarial chamber only after obtaining a positive grade in the competitive

examination, which is organized according to the rules similar to the ones applied by the advocate and legal adviser training. The candidate who passes the competitive examination is entitled to apply for entry into the list of notary trainees within two years from the day the results of the competitive examination are announced, which also corresponds to the above-mentioned trainings.

The aim of the notary training is that the trainee gets familiar with the entirety of the notary's work and it lasts two and a half years. Within the training the trainee is obliged to get acquainted with court activities in civil and land register cases. It is an internship completed under the supervision of a judge at commercial departments – which run the National Court Register and the land register department.

The notary training is organized and managed by the council of a notarial chamber but the curriculum of the training is determined by the National Notarial Council and is binding in all eleven notarial chambers.

As in case of advocate and legal adviser training, the competitive examination is carried out by the examination boards in charge of the notary training appointed by the Minister of Justice, established in the area of one notarial chamber.

The competitive examination consists in verifying the candidate's knowledge on the following branches of law: constitutional law, civil law, civil procedure, economic law, commercial law, labour and social security law, family and custody law, administrative law, administrative procedure, financial law, European law, private international law, judicial system, self-government of the notaries and other agencies of legal protection in Poland as well as conditions of performing the notary's profession and the ethics of this profession.

The Minister of Justice appoints the examination commission from among persons whose knowledge, experience and authority

guarantee the proper course of the examination. The commission consists of seven members. It is composed of:

- four representatives of the Minister of Justice,
- two representatives delegated by the National Notarial Council,
- one scientific, academic or teaching worker at a law department at a university in Poland or at the Polish Academy of Science who has been awarded at least a post-doctoral degree in law.

According to the act, the notary training is payable. The training of the notary trainees is covered by the charges paid by the trainees to a respective notarial chamber. Its annual amount is determined by the Minister of Justice and equals about six thousand zlotys.

A detailed scope of duties of the notary trainee is governed by the Regulation of the Minister of Justice on the organization of the notary training, according to which the trainee is obliged to:

- conscientiously perform entrusted duties and superior's orders,
- participate in classes,
- continuously raise the level of their professional knowledge.

The trainee undergoes training at the notary by whom they are employed, and in case of employment by the council of a notarial chamber – at the notary designated by this council.

After passing the (notary) professional examination, the former trainee is entitled to apply for the position of a notary assessor, that is, in fact, assistant of the notary. The notary assessor is appointed by the Minister of Justice upon a motion of interested persons after consulting the council of a respective notarial chamber. To become a notary assessor one needs to be a notary trainee who passes the notary examination and submitted a statement of a notary about being

ready to employ them. The assessor works at the notary and only after at least three years of work at this post they can become a notary, that is start their own notarial office.

d) judges and public prosecutors – future judges and public prosecutors apply for a joint general training which is free of charge and which has been managed by the Polish National School of Judiciary and Public Prosecution in Cracow since 2009. The examination for the training consists of two parts: multiple choice test and cases analysis. The admission to the training depends on the sum of points gained at both stages of the examination.

Future judges and public prosecutors need to prove their knowledge *inter alia* on constitutional, civil, criminal, administrative, economic, European, international, labour and commercial law. They also need to be familiar with criminal, civil and administrative procedure. The ones who are not prepared in the field of judicial and public prosecution system and organization of other agencies of legal protection, have difficulties with being admitted to the training.

To become a trainee, one shall:

- be a Polish citizen,
- have full civil and public rights,
- have unblemished reputation,
- not have been sentenced for criminal or fiscal offence,
- show there are no ongoing proceedings against them with respect to an indictable or fiscal offence,
- have completed university-level law studies in Poland and have been awarded the Master's degree or have completed foreign law studies recognized in Poland.

The competitive examination consists of two stages:

- a test verifying knowledge on particular branches of law,

- a written paper verifying the ability to use legal argumentation, rules of interpretation and to classify factual circumstances (it involves solving three complex legal cases).

The scope of the examination includes: the Civil Code, the Code of Civil Procedure, the Commercial Companies Code, the Labour Code, the Criminal Code, the Code of Criminal Procedure, the Misdemeanor Code, the Code of Administrative Procedure, the Constitution of the Republic of Poland, the system of common courts of law and administrative courts, the Public Prosecution Act, the Juvenile Delinquency Proceedings Act, law on legal professions, European law together with history, private international law, law on securities.

The training starts not later than three months from the day the list of the persons qualified after the entrance examination is announced and it lasts twelve months. During the training, the participants need to go to classes at school and serve internships at courts, public prosecutor's offices and other bodies related to the functioning of the administration of justice.

For the period of training, each trainee is provided with a tutor-coordinator who is a meritorious guardian and, most of all, supervises the course of internships.

Finishing the general training is conditioned upon obtaining positive grades in all tests and internships covered by the curriculum of the training. The ones who completed the general training can apply for admission to the specialist training. The decision regarding admission to the judge or public prosecutor training is taken by the President of the Polish National School according to the order of the candidates on the classification list of the trainees of the general training until the admission limit is exhausted (it refers to persons who have passed the general training with the best results).

Finishing the general training is conditioned upon obtaining positive grades from all tests and internships. Within fourteen days

from the end of the general training, the President of the Polish National School shall announce the classification list of the trainees. Then each person from the list can apply for the continuation of education in the public prosecutor or judge training. The specialist judge training lasts fifty four months and the public prosecutor training thirty months.

The judge training includes classes and internships at the Polish National School (thirty months) and an apprenticeship at the posts of: a judge's assistant and next a court referendary (twenty-four months).

During the apprenticeship, the judge trainees are employed at the post of a judge's assistant for a definite time and next at the post of a court referendary for indefinite time. In the thirtieth month of the training, the judge trainees take the judge examination. It is necessary to obtain positive grades in all the tests and internships covered by the training's curriculum.

The public prosecutor training is also combined with classes and internships at the Polish National School. In the last month of the training, the public prosecutor trainees take the public prosecutor examination. The President of the Polish National School, within fourteen days from the public prosecutor examination, prepares and hands over the final classification list of the trainees who have passed the examination to the Minister of Justice. The position on the list determines how fast they will receive a job offer at the post of an assessor at the public prosecutor's office.

e) bailiffs – the bailiff training lasts two years and its aim is that the bailiff trainees get familiar with the entirety of the bailiff's work (the bailiff is in charge of the enforcement proceedings, for instance, execution against immovables, movables or bank accounts). The bailiff trainee, after a year of the bailiff training, can be empowered by a bailiff to individually perform particular acts of execution to

which a bailiff assessor is authorized. Such empowerment requires a written form and shall be presented to the party at their request before the act is pursued.

To become a bailiff trainee, one shall:

- be a Polish citizen,
- have full legal capacity,
- have unblemished reputation,
- have not been sentenced for criminal or fiscal offence,
- not be suspected of having committed an indictable or fiscal offence,
- have completed university-level law studies in Poland and have been awarded the Master's degree or have completed foreign law studies recognized in Poland,
- be able to perform the bailiff's duties with respect to their state of health,
- have obtained a positive grade in the competitive examination for the bailiff training.

The bailiff trainee is employed by a bailiff. A person who meets the requirements shall not be denied entry into the list of the bailiff trainees.

The application for the entry into the list of the bailiff trainees can be lodged within two years from the day the results of the competitive examination are announced. The candidate shall attach to the application a certificate of a clean criminal record and a statement that there are no ongoing criminal proceedings against them with respect to an indictable or fiscal offence.

The competitive examination is carried out by the examination boards once a year in a term specified by the Minister of Justice, not later than till 30 September, at the same time in all bailiff's chambers.

The competitive examination consists in verifying the candidate's for a bailiff trainee, hereinafter referred to as the "candidate", knowledge in the field of constitutional law, civil law, civil procedure, economic law, commercial law, labour law, family and custody law, administrative law, administrative procedure, financial law, European law, private international law, judicial system and the self-government of the bailiffs. During the competitive examination the candidates cannot use texts of legal acts, commentaries, judiciary and other aids or have any devices for transfer or reception of information. The competitive examination consists in taking a test which consists of a set of one hundred fifty questions, providing three proposals of answers, only one of which is correct. The candidate can choose only one answer. For each correct answer the candidate receives one point. The Minister of Justice informs the National Bailiffs' Council about the results of the competitive examination and publishes the list of persons who obtained a positive result in a nationwide digest.

The bailiff trainee is in particular obliged to:

- participate in seminar classes and internships covered by the training's curriculum,
- on their own deepen legal knowledge and practical skills necessary to work as a bailiff,
- take, in a specified term, exams and tests held during the training, as well as the bailiff examination.

The bailiff training is payable and the charge amounts to about four thousand zlotys per year. The professions of an advocate, legal adviser as well as a notary are really financially attractive but one has to keep in mind that they require great sacrifice and watching the business, that is why they can only be recommended to persons who, apart from having high legal knowledge, are very well organized and

are able to manage their time efficiently and skillfully. Without a doubt, the system of lawyers' education after graduating from law studies is very sophisticated, and in case of judge and public prosecutor training also very complicated. In Poland works on the improvement of this model are still in progress. Maybe in the nearest future new rules and procedures will be introduced.

**ქართლ-კახეთის სამეფოს სატახტო ქალაქის
დასახელება ქართულ სამართლის ქეგლებში (XVIII
საუკუნის მიწურული)**

XVIII საუკუნის მიწურულის (ისევე, როგორც უფრო ძველ) ქართულ სამართლის ძეგლებში ქართლ-კახეთის სამეფოს სატახტო ქალაქი ძირითადად სახელდებულია როგორც – „ტფილისი“.

საინტერესოა, თუ როდის ეწოდა „ტფილისს“ – „თბილისი“?

ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის IV ტომში ასეა განმარტებული ტერმინი „თბილისი“ – „თბილისი“ (1936-მდე „ტფილისი“) [3, 595].

იმავ ენციკლოპედიის X ტომში ასეა განმარტებული ტერმინი „ტფილისი“ – „ქ. თბილისის სახელწოდება 1936-მდე. იხ. სტ. თბილისი“ [6, 83].

ერთ ტომად გამოცემულ ენციკლოპედიაში „თბილისი“ ვკითხულობთ: „ძველქართულად ქალაქს „ტფილისი“ ერქვა და ამ სახელწოდებიდან გავრცელდა იგი სხვა ხალხთა ენებში (რუსულსა და ევროპულში „ტიფლის“; არაბულ-სპარსულში – „თიფლის“; სომხურში – „ტფლის“; ბერძნულში – „ტეფილისი“)“ [4, 27-28].

* ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, თსუ-ის საქართველოს ისტორიის სასწავლო-სამეცნიერო ინსტიტუტის ასოცირებული პროფესორი

ზემოხსენებული განმარტებების გაცნობისას რჩება შთაბეჭდილება, რომ 1936 წლამდე საქართველოს დედაქალაქის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა მხოლოდ „ტფილისი“. ამის შემდეგ კი მის ნაცვლად დამკვიდრდა ტერმინი – „თბილისი“.

საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში დაცული XVIII საუკუნის მიწურულით დათარიღებული ერთი სამეფო სიგელი შესაძლებლობას გვაძლევს, რომ ზემოთ მოტანილი განმარტებანი გადავსინჯოთ.

1795 წლის 1 მაისს, ქართლ-კახეთის მეფის – ერეკლე II-ის (1720-1798) მიერ მანკასარ თუშმალიშვილისადმი (დოკუმენტში იხსენიება „თუშმალოვის“ ფორმით) ბოძებულ აზნაურობის წყალობის წიგნში, რომლის დედანიც დაცულია ზემოხსენებულ არქივში, ვკითხულობთ:

“წყალობითა ღვთისათა, ჩუენ, ყოვლისა საქართველოესა, კახეთისა და სხუათა და სხუათამან **ირაკლი მეორემან**, მეფემან,

გიბოძეთ წერილი ესე და განვაცხადებთ, რომ შენ – მანკასარ სარდარ გვარად თუშმალოვ ხარ, რომელიც გვარი საქართველოს კეთილშობილად აღრაცხილია და შენ შთამომავლობითურთ შენით შესაბამ ხარისხის თვისისა კეთილშობილად იცნობებოდე და პატივცემულ იყავ, ვითარცა სხვანნი საქართველოს აზნაურნი, რომელსა მოვანერთ ჴელსა და დაეჰბეჭდავთ სამეუფოთა ბეჭდითა ჩვენითა წელთა 1795, თვესა მაისა I, ხოლო ქართულსა ქორონიკონსა უჰგ დაიბეჭდა ქალაქსა შინა **თბილისს** (ხაზგასმა ჩვენია. ნ. ჯ.)“ [1].

წყალობის წიგნს ბოლოს ერთვის მეფე ერეკლე II-ის ფაქსიმილე – „**ერეკლე**“ (მარჯვენა კუთხეში). იმავე საბუთის მარცხენა კუთხეში დასმულია სამეფო ბეჭედი წითელი ფერის გოგირდზე [7].

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ერეკლე II-ის მიერ იმავე პერიოდში გაცემულ არაერთ სიგელში იხსენიება ტოპონიმი – „ტფილისი“ [2].

ყოველივე ეს ნათელს ხდის, რომ იმ დროისათვის „ტფილისი“ და „თბილისი“ ეკვივალენტურ ტერმინებს წარმოადგენდა.

საგულისხმოა, რომ ხსენებული ტერმინები უფრო ადრეც ეკვივალენტური იყო. მაგალითად, სულხან-საბა ორბელიანის (1658-1725) „ქართულ ლექსიკონში“ ტერმინი „ტფილი“ განმარტებულია, როგორც „თბილი“, ხოლო „ტფილისი“, როგორც – „თბილისი“ [5, 336].

საინტერესოა, რატომ იხსენიება ამ საბუთში თუშმალიშვილის გვარი „თუშმალოვის“ ფორმით?

რუსეთის იმპერიასა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის 1783 წლის 24 ივლისს გეორგიევსკის ციხესიმაგრეში დადებული ტრაქტატის შემდეგ, რომლის მიხედვითაც აღმოსავლეთ საქართველო რუსეთის მფარველობაში შევიდა, ქართველ თავადაზნაურთა გვარები ზოგიერთ სახელმწიფო დოკუმენტში რუსული დაბოლოებით ფიქსირდებოდა, მაგალითად, თურქესტანიშვილი – „თურქესტანოვის“ ფორმით, თუმანიშვილი – „თუმანოვის“ ფორმით, თუშმალიშვილი – „თუშმალოვის“ ფორმით და სხვ. [2].

ამრიგად, ზემოხსენებული საარქივო დოკუმენტი საფუძველს გვაძლევს ვამტკიცოთ, რომ ტოპონიმი „თბილისი“ ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში, ანუ ქართლ-კახეთის სამეფოს არსებობის ხანაში, იხსენიებოდა, როგორც „ტფილისის“ ოფიციალური, ეკვივალენტური ფორმა.

წყლოთბითა ღმრთავსა რაგონსა უფლოსა საქართველანდსა ქსეთისა ღმრთავსა
ანა ღმრთავთა მანა ორანჯლი მიწიენა; ძველქმან
ვიბოძეთ ხორალი ესე ღმრთავსა აღებთ რამე უფროსსა რადიგვესთ
თუემღლოვსა ხარ. რამელთა გვირთი საქართველს ქეთილ მოძოლად აღარ
აცხალიად ღმრთავსა უმომავლოთბითყოთი ქეთი. უქმანამ ხარისხისა თუ
სისა ქეთილ მოძოლად იცხებოთლად ძაგვიცემყოლ იესე ვითაცა სხ.
ყარა საქართველოთა ახანურნი რამელსა მოყსეთი ყელსა ღმრთავსა
ბეჭდავთ სიმეყოფითა ბეჭდიან რეწმან ყელთა 1795: თქუსა მანსა. I
ხოლოთ ქართველსა ესე უფრო ღმრთავსა ქათაქსა უმანთბოლისს.

ქათაქსა

დამონმებული წყაროები

1. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 1448, საბუთი 845.
2. ერეკლე II-ის მიერ გაცემული საბუთები (1736-1797 წლები), საქართველოს იუსტიციის სამინისტროს ეროვნული არქივის გამოცემა, შეადგინა მანანა ჭუმბურიძემ, თბილისი, 2008.
3. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტომი 4, თბილისი, 1979.
4. თბილისის ისტორია, ენციკლოპედია „თბილისი“, ქართული ენციკლოპედიის ირაკლი აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია, თბილისი, 2002.
5. **სულხან-საბა ორბელიანი**, ქართული ლექსიკონი, იოსებ ყიფშიძისა და აკაკი შანიძის რედაქციით, ტფილისი, 1928.
6. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტომი 10, თბილისი, 1986.
7. **ნიკო ჯავახიშვილი**, ტოპონიმ „თბილისის“ ისტორიისათვის, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების სამეცნიერო შრომათა კრებული „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“, თბილისი, 2010, 7.

NIKO JAVAKHISHVILI*

**THE NAME OF KARTALINO-KAKHETIAN CAPITAL
IN XVIII CENTURY GEORGIAN LEGAL DOCUMENTS**

S u m m a r y

Tbilisi, the capital city of Georgia, is referred to as “Tfilisi” (“Tiflis”) in old Georgian annals. It is interesting learn when the city of “Tfilisi” (“Tiflis”) was named “Tbilisi”. According to the data given in different encyclopedias, the name “Tfilisi” (“Tiflis”) was replaced by “Tbilisi” in 1936.

One historical document preserved in the Central State Historical Archive of Georgia gives us a possibility to revise the above-mentioned explanations. The document represents the original of the deed issued by the King of Kartl-Kakheti (Kartalino-Kakhetia) Erekle II (1720-1798) on May 1, 1795. In this official paper the toponym “Tbilisi” is already mentioned. It is remarkable that it is not the only document issued by Erekle II, where the toponym “Tfilisi” (“Tiflis”) can be found.

Therefore, the above-mentioned document proves that the toponym “Tbilisi” was noted as an equivalent to “Tfilisi” (“Tiflis”) as far back as at the end of XVIII century, when the Kingdom of Kartl-Kakheti (Kartalino-Kakhetia) still existed.

* Doctor of Historical Sciences, TSU Associate Professor of the Institute of Georgian History.

MICHAL GALEDEK*

**POLISH AUTHORITIES AND THE ORTHODOX CHURCH
IN THE INTERWAR PERIOD**

The policies pursued by the authorities towards the ethnic (non-Polish) and religious (non-Catholic) minorities residing in the eastern part of the country were based on the conviction that the Polish and Catholic presence on these territories needed to be strengthened. The assumptions which lay at the foundation of the religious policy were typically derived from the assumptions of the national policy. It was proved by the example of the Orthodox Church which, as the second largest religious association in Poland, aroused the greatest interest of the authorities. After World War I, the Orthodox Church was, within the Polish borders, a simple continuation of the Russian Church. The clergy usually came from the local Russian community which, depressed by the loss of the dominant national position, initially did not accept the creation of an independent Polish state. Their own Church was perceived by them as a barrier against the Polish and Catholic influence. For these reasons, in the early years of independence the attitude of the Polish authorities towards the Orthodox Church was hostile. In general, any action taken in this period was perceived as the struggle against the Church representing the remains of the "occupational" state. As the political situation stabilized, the Russian nature of the Orthodox Church did not seem quite as dangerous as in the beginning, especially as it was dependent on the Polish state through autocephaly and regulations ensuring strict

* University of Gdansk.

supervision over the internal life of the Orthodox Church. However, it was still identified as an organisation whose policy was aimed at threatening the interests of the Republic of Poland and the religious association that avoided all forms of cooperation. This was the primary reason why the authorities, at best, tolerated the Russian character of the Orthodox Church, but never supported it, even though this character safeguarded Ukrainian and Belarusian movements¹.

The Orthodox Church became, together with the language and land, the main component of the emerging national movements. It was justified by the fact that the followers of this religious association were in a vast majority Belarusians or Ukrainians who lived in the north-eastern provinces of Poland. The government was aware that the activists of both these nations exploited the religion in the political struggle against the Polish state. The program and practice of central and local authorities, therefore, relied essentially on the fight against national aspirations, in general, and especially they found support among the clergy. Thus, the Russian nature of the Orthodox Church, albeit reluctantly, was tolerated as a lesser evil. On the other hand, a clergyman was absolutely discredited not only by proven immoral, criminal or anti-state activities but also by mere involvement in the Ukrainian or Belarusian movement. Even the admission of the Belarusian or Ukrainian nationality was often enough to put one's career in jeopardy. Inconsistently, but the government strived to require from the clergy - apart from loyalty to the state - to show the "ability to assimilate into the Polish society" and "speak Polish correctly".

For these reasons, the Orthodox Church was seen as the institution which was connected with political circles hostile to, or at

¹ *Papierzynska-Turek M.*, *Miedzy tradycja a rzeczywistością. Panstwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa, 1989, 197, 228-229.

least heavily critical of, the Polish state and was likely to become a tool for anti-state activities. To prevent that from happening, the authorities aimed to keep a tight grip over the Orthodox Church and to reduce its assets and its influence over the population. The local administration continuously collected information about the internal life of religious associations, especially about the attitude of the clergy. They diligently followed every priest's contact with political, cultural, and even cooperative activists. Special attention was given to an Orthodox ecclesiastic's behaviour during current political events, such as the census or elections to the parliament, as well as to obeying governmental directives concerning the services, homilies, meetings with the followers, using the Julian Calendar and other issues. The government tried to ensure for itself the widest range of rights to allow intrusion into the personnel policy employed by the religious communities. The rules of law that were issued - although by the mere fact that such regulation existed, the position of religious associations was positively influenced - were usually constructed in such a way as to allow the closest possible subordination of religious organizations to the interests of the state and to create favourable conditions for a wide range of administrative interference. As a result, there was considerable discrepancy between the constitutional provisions, guaranteeing the principles of freedom of conscience or freedom of religion, and political practice.¹

On the other hand, the authorities tried, quite inefficiently, to strike a balance between the attempts to eradicate manifestations of any activity deemed to threaten their interests and public safety and initiatives were to encourage national and religious minorities to seek a

¹ *Mironowicz A.*, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok, 2005, 90.

rapprochement with the Polish state, thereby subjecting them to its influence. To prevent the Orthodox Church from Belarusianization and Ukrainization, the government made unsuccessful attempts to give it a more Polish character. This policy manifested itself in the pressure of local authorities not to introduce the Ukrainian or Belarusian language into the Church and their efforts to promote the Polish language in it, especially in the church's education. The authorities, both on the central and local level, did not essentially dispute that the purpose of an ethnic and religious policy should be the drive "to arouse in the population of non-Polish a willingness to become a Pole and a Catholic", which does not mean that such policy was pursued in relation to most religious and ethnic minorities, as such actions were considered simply impracticable in the prevailing situation. Any further moves were prevented by the lack of Polish Orthodox population, which could be used as a force in the more progressive Polonization of the Orthodox Church. The differences were limited mainly to methods of operation which were very different after 1935. In the earlier years of the interwar period, the program of assimilation of non-Polish minority groups was – except for its incoherence and paucity of thought guiding – moderate. Apart from occasional displays of intolerance, local authorities generally sought to avoid harassing a particular social group based on their nationality or religion as well as implementing repressive methods overtly serving denationalisation (understood as process of changing one's ethnic self-label or identity from a non-Pole ethonym to Pole) or conversion from the Orthodoxy to the Catholicism.

Ordinarily the administration also tried to avoid any attempts aimed directly at the Orthodox Church outweighed by fear that this initiative could radicalize anti-government social moods - enhance the popularity of nationalist movements and perpetuate the negative image of Poland as an enemy of Orthodoxy abroad. The officials were focused

on a rather moderate activity in the delicate sphere of religion not wanting to alienate the population, therefore often suspended more peremptory actions or withdrew from them. Admittedly, a repressive policy was enforced locally. Such activities seemed to be justified to the authorities because of the dangers and instability that occurred in the early years of the Polish state. Usually the action was rather cautious and shaky, but not subtle. The consolidation of state authority helped to calm the situation down. However, dealing with the Orthodox Church, the administration still made use of less severe harassment or the one that was seemingly not addressed directly against it.

The government also tried, to a limited extent, to meet the most urgent needs of the Orthodox church, which they were obliged to do under the democratic principles of the March Constitution of 1921.¹ However, they were far from sufficient to significantly affect the improvement of negative attitudes towards the Polish government. As a result, the activities of the Polish state were bound to meet the negative social reaction, not only in the circles of the Orthodox clergy, but also among the followers of the Church.

Often the only reason for avoiding the realization of the policy of Polonization was the conviction of its ineffectiveness or harmfulness. With hopes for the implementation of such program in the future, efforts were made to accomplish intermediate goals, use half-measures and thus prepare ground. An ideological justification for this method was found in the years 1926-1935 in the so-called tenet of “state assimilation”, which was officially propounded as the guiding principle of the ethnic policy in Poland. The implementation of this conception was limited – as in the previous period – to certain concessions to the minorities of secondary importance. These abso-

¹ *Chojnowski A.*, *Koncepcje narodowosciowe rzadow polskich w latach 1921–1939*, Wroclaw, 1979, 54.

lutely insufficient and unsatisfactory initiatives were, in this case, not the result of a failure of the state apparatus, but the deliberate conduct of the authorities, both central and local. Irrespective of the declared policy course in the years 1926-1935, wherever it was possible, mainly in the areas adjacent to the ethnically Polish lands, steps were taken to implement the Polish language in the Orthodox Church and activate the Polish Orthodox.

In the second half of the thirties, the influence of an authoritatively established nationwide religious policy of the government on the current activities of local administrative apparatus was incomparably larger than in the first years of existence of the Polish state. It successively increased as the state and legal structures were being organized and improved. The administrative discretion of local officials was restricted and the field to follow their own convictions in their operations was constantly limited. The activity framework was becoming more tightly defined by law and administrative guidelines from the central government, the implementation of which was controlled by a supervisory apparatus which was constantly perfected. At the same time, in the mid-thirties, the central authorities finally formulated a detailed program of action in the national and religious sphere. The guidelines were then transferred to be rigorously applied by governors, who on this basis created regional programs tailored specifically to the managed territory. The programs and actions which were taken on the grounds of those programs were generally of a much more repressive character, oriented on confrontation in order to put pressure on the implementation of Polonizational activities, essentially with no regard for their negative public perception.¹

¹ *Mironowicz E.*, *Plany integracji ziem wschodnich II Rzeczypospolitej Polskiej w polityce obozu sanacyjnego (1935–1937)*, “Białoruskie Zeszyty Historyczne”, 18, 118.

**ПРЕПОДАВАНИЕ РИМСКОГО ПРАВА В СОВРЕМЕННЫХ
УСЛОВИЯХ**

Многовековая история изучения и преподавания римского права приобрела наибольшую актуальность в наши дни, тем более, что многие институты римского публичного и частного права адаптировались в законодательстве целого ряда европейских цивилизаций. В постсоветском пространстве необходимость изучения и преподавания римского права на повестку дня встала в связи с тем обстоятельством, что советская правовая система не признавала институт права частной собственности и индивидуальный правовой интерес лица, как субъекта права, отразившихся на правосознании и правовой культуре советского общества. Следовательно, советские источники права обходили стороной регуляцию многих институтов частного права, считая их пережитками капиталистического общества.

Первая попытка своеобразной рецепции римского права в грузинском законодательстве была предпринята еще в начале XVIII века, когда по инициативе и при непосредственном руководстве Картлийского (Восточно-Грузинского) царя Вахтанга VI-го, в виде составной части его Сборника Законов, были составлены т.н. грузинская версия греческого права (творений XIV века, Шестикнижья Константина Арменуполло и Алфавитной синтагмы Матвея Властара) и грузинская версия сирий-

* Ассоциированный Профессор, Тбилисский Государственный Университет, Грузия.

ско-армянского (римского) права – адаптированные к грузинской действительности того времени институты римского частного права. До составления Сборника Законов царя Вахтанга VI-го, в средневековой Грузии также действующим источником церковного (канонического) права считался, переведенный на грузинский язык Великий Духовный закон (Номоканон).

Следующим этапом активного внедрения в грузинское частное право институтов римского частного права является составление современного грузинского Гражданского кодекса. Кодификационная комиссия не только использовала римскую правовую терминологию, но и внедряла в грузинскую правовую систему многие, более или менее приемлемые для современного грузинского частного права институты римского частного права, в частности в сфере вещного и обязательственного права и, особенно – в общую часть грузинского гражданского права. Подобный процесс рецепции римского права в правовую систему современной Грузии, требует создания соответствующей научно-теоретической базы для более глубокого и последовательного изучения и преподавания римского права в высших учебных заведениях юридического профиля. Именно эту цель и ставит перед собой созданный в 2010 году, на базе юридического факультета ТГУ, Институт истории древнегрузинского права, романистики и истории права, в котором, под руководством профессора Нугзара Сургуладзе, работают профессора – историки права. Сотрудники института истории права поставили перед собой несколько первостепенных целей: 1. осуществление мечты многих поколений грузинских исследователей по переводу на грузинский язык, с оригинала, источников римского права, что приведет к действительно научной

разработке институтов римского права и позволит освободиться от укоренившихся в науке стереотипов в сфере исследования истории права, 2. создание всеобъемлющих учебных пособий и программ по курсу римского права, освещающих основные институты римского публичного и частного права, что поможет не только студентам юридического факультета нашего университета, но и ученым, работающим в сфере частного права, а также практикующим юристам – глубоко и основательно овладеть знаниями в данной сфере, тем более, что последняя категория профессионалов довольно часто пользуется историческими сведениями изучения того или иного института права, конкретно, частного права.

Претворение в жизнь первой задачи началось еще в конце прошлого века, когда в свет вышел, на грузинском языке, академический перевод (с приложением комментариев и соискателя) Первой книги Дигест Юстиниана, автором которого является профессор Нугзар Сургуладзе. За этим изданием последовали академические переводы на грузинский язык Институций Юстиниана и Двадцать третьей книги (брачно-семейного права) Дигест Юстиниана. В условиях активного сотрудничества с профессорами нашего института, профессор Н. Сургуладзе продолжил переводческий труд и в начале марта сего года вышли в свет, переведенные на грузинский язык, академические издания Институций Гая и Второй книги Дигест Юстиниана. В скорейшем будущем готовится также академическое издание Третьей и Четвертой книг Дигест Юстиниана.

Гораздо сложнее обстоит дело с изданием на государственном языке адаптированного учебного пособия по римскому праву. В 2008 году я – ваша покорная слуга, в соавторстве с ассистент-профессором Мариам Хоперия выпустила на грузин-

ском языке электронную версию учебного пособия по Основам римского права, в котором освещены все основные институты римского публичного и частного права, в частности: источники римского права, история государственного права Древнего Рима, история развития древнеримского процессуального права и судостройства, история древнеримского уголовного права, статус лица в древнеримском праве и, конечно же – древнеримское частное право: институт брака и семьи, наследственное право, вещное право, обязательственное право. При составлении учебного пособия авторы использовали все важнейшие исследования как западно-европейских романистов, так и труды по истории римского права дореволюционных русских исследователей: Т. Моммзена, Ю. Барона, Г. Дернбурга, Ч. Санфилиппо, М.-Х. Гарсиа-Гарридо, М. Бартошека, И. Пухана и М. Поленак-Акимовской, Р. Зомма, А. Покровского, В. Хвостова и других. Несколькими годами раньше, в 2003 году вышло в свет учебное пособие «Римское гражданское право» (на грузинском языке), под редакцией профессора Г. Надареишвили. Однако данное издание освещает лишь институты римского частного права.

Серьезным достижением нашего института считается, первая в истории грузинской романистики, на грузинском языке, серия научных разработок (на уровне докторантских семинарских трудов) по отдельным институтам римского частного права, с использованием исторического и сравнительно-правового методов исследования, осуществленная докторантами нашей профессорской, позволивших изучить процесс эволюции аналогичных институтов права в древнегрузинском праве и установить вероятность если не рецепции, то по крайней мере – их влияния на отдельные институты грузинского частного права. В данном аспекте нашими молодыми коллегами исследо-

ваны следующие вопросы: классификация вещей по римскому и древнегрузинскому праву; право собственности в римском и древнегрузинском праве (Ана Цигнадзе); договоры купли-продажи, найма и ссуды по римскому и древнегрузинскому праву (Эльза Чачанидзе); институт приданого в римском и древнегрузинском праве (Мариам Хопериа). Кроме этого, в сборниках и научных журналах, на грузинском языке периодически публикуются научные статьи по отдельным институтам римского и древнегрузинского права, также с использованием исторического и сравнительно-правового методов исследования¹. Для изучения римского права важным обстоятельством также является составление и издание толкового словаря и юридических изречений по римскому праву, более 3000 единиц, которое выйдет в свет в конце 2011 года в соавторстве с ассоц. проф. Мариной Гаршвили и ассист. проф. Мариам Хопериа. Данное издание станет существенным подспорьем как для студентов-юристов, так и для широкого круга читателей.

Не менее важным успехом можно считать участие наших профессоров в международных конференциях, проводимых под эгидой ведущих научных центров по изучению наследия рим-

¹ *Гаршвили М.*, Персоналии в римском праве, 2005; Наказание по римскому и древнегрузинскому праву, 2010; *Хопериа М.*, Правовой статус лица в древнем Риме, ж-л «Самартали», №4-5, 2000; Правовой статус лица в древнем Риме по Пятидесятой книге Дигест, ж-л «Самартали», №8-9, 2000; Государственный строй Древнего Рима в эпоху Республики, ж-л «Самартали», №8-9, 2001; Порядок распоряжения приданным по римскому праву, в период брака, ж-л «Самартали», №4-5, 2003; Приданое как составная часть имущества женщины по римскому и древнегрузинскому праву, ж-л «Обозрение грузинского права», №1, 2007; Правоспособность женщины в свете древнегрузинского и римского права, ж-л «Журнал права», №2, 2009.

ского права. Так, например, 19-21 октября 2005 года на юридическом факультете Таджикского Государственного университета проводился X Коллоквиум романистов Центральной и Восточной Европы и Азии, организованный в сотрудничестве с Римским университетом «Ла Сапиенца», с Группой по исследованию распространения римского права (г. Сассари) и с Национальным комитетом празднований 750 летия со дня рождения Марко Поло, в котором на уровне отправки тезисов выступления по теме «Преподавание Римского права в современных условиях» принимала участие проф. М. Гаришвили. Текст выступления напечатан в официальном Сборнике материалов X Коллоквиума романистов Центральной и Восточной Европы и Азии, при содействии Исследовательского отделения «Джорджо Ла Пира» Национального Совета Исследований (CNR).

Несмотря на ряд существенных достижений в сфере изучения и преподавания римского права, пока еще остаются и неразрешенные проблемы. В частности, после присоединения университетского образования Грузии к Болонскому процессу, юридический факультет Тбилисского Государственного университета перешел на двухступенчатое обучение по системе: 4 года – бакалавриата и 2 – года магистратуры. На ступени бакалавриата предусматривается два этапа обучения по следующей системе: первые два года отводятся общему юридическому образованию и, как уже отмечалось, студентам-юристам преподается курс по «Основам римского права», предусматривающий подробное изучение на лекционных занятиях и в рабочих группах истории всех институтов римского публичного и частного права в свете сравнительно-правового анализа, с соответствующими институтами древнего и современного грузинского права. Следовательно, на втором этапе бакалаврского

образования – при специализации, целесообразным было бы продолжение преподавания и обучения курса римского права уже не по пандектной системе, а с помощью первоисточников римского права, что позволило бы студентам решать правовые казусы уже с помощью источников. Тем более, что на данном этапе бакалаврская программа, в обязательном порядке, предусматривает для студентов-юристов умение решать казусы по современному грузинскому частному, конституционному, уголовному и административному праву. Ведь познание источников римского права и умение их правильного использования способствует приобретению навыков будущего юриста-профессионала. К сожалению, на этапе специализации, по бакалаврской программе юридического факультета Тбилисского Государственного университета, вообще не предусмотрено преподавание римского права. Более того, проблемным остается и вопрос причисления римского права к предметам необязательного курса в перечне дисциплин бакалаврской программы юридического факультета. Подобный статус курса римского права ни как не способствует повышению уровня высшего академического образования студента-юриста, поскольку студенты не всегда осознанно относятся к процессу выбора должного и полезного.

СВЯТЫЕ МЕСТА ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ
В ПОЛЬШЕ

История Польской православной церкви восходит к XII в. После разделения Церквей православные доминировали в восточных областях, где в 1235 году учредили епископскую кафедру в городе Холм.¹ Первый монастырь на землях Польши, монастырь Св.-Онуфрия в Яблочном на реке Буг, был построен в конце пятнадцатого века. Кроме того, в это время в Санкт-Грабарке был построен горный монастырь и важнейшая святыня в Польше - Супраский монастырь. Более чем 500 лет он был православным. За восемьсот лет православной традиции в Польше создано много мест поклонения.

Сегодня, Польская Православная Церковь имеет около 33 благочиний, 250 приходов, 400 церквей и часовень, собираемых более пятисот тысяч верующих.² В стране где 95% граждан утверждают, что являются последователями католической веры, православная церковь занимает второе место по числу верующих.³

Сегодня Православная Церковь административно разделена на шесть епархий: Варшавско-Бельская епархия, Белостокско-Гданьская епархия, Лодзиньско-Познанская епархия, Перемы-

* Гданьский Университет, Польша.

¹ *Mironowicz A.*, Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza, Białystok, 1997, 23.

² *Derdej P.*, Status prawny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Warszawa, 2005, 14.

³ GUS, Rocznik Demograficzny, 2010, 170.

шльско-Новосондетская епархия, Вроцлавско-Щецинская епархия, Люблинско-Холмская епархия. Польской церкви канонически принадлежат также православные приходы Бразилии. Предстоятель - Митрополит Варшавский и всей Польши Блаженнейший Савва (с 12 мая 1998 года).¹

Большинство мест поклонения расположены в районе Люблина и Белостока.² Все они связаны с традицией паломничества, которая собирает от мая до сентября тысячи людей.

Начнем с Гарбарки, которую обычно называют «Польской Православной Меккой». Санкт-Грбарка является важнейшим Православным местом в Польше. Традиция паломничества на Святую Гору восходит к 1710 г.³ Тогда у одного из местных жителей было видение - все, кто придет в это место, будет спасен от эпидемии холеры. Однако, самые многочисленные паломники начали прибывать сюда после Второй мировой войны, когда главная православная святыня в Почаевской Лавпе оказалась на территории СССР.

Спасский храм находится в окружении леса крестов и щедрых эпитафий верущих, которые ставят традиционно для восстановления здоровья. Все это является неотъемлемой частью женского монастыря Святой-Марфы и Марии, основанного в 1947 году. Среди выдающихся сооружений заслуживает особое внимание церковь Св.-Жен Мироносиц. Кроме того, есть здесь и дом паломников.

¹ *Derdej P.*, Status prawny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Warszawa, 2005, 15.

² *Troc-Sosna A., Sosna G.*, Święte miejsca i cudowne ikony, Białystok, 2006, 5.

³ *Lechowski A., Grabarka: Góra Krzyży*, Białystok 2004, 8-27; *Radziukiewicz A.*, Grabarka- Góra krzyży i modlitwy, Białystok, 2006, 15-45.

На Святой Горе Грабарка каждый год проводится празднование Преображения Господнего, которое также называется праздником Спаса. Это один из 12 самых важных праздников православного литургического календаря, который был установлен в память о событиях на горе Фавор. В этот ежегодный праздник Спаса (19 августа) святыню посещают десятки тысяч людей (до 100 тысяч). Святая Гора является местом паломничества также в мае, когда встречается православная молодежь со всего мира.

На Святой горе Санкт-Грабарка, в самом важном православном храме в Польше, на Преображение состоялось основное празднование юбилея 2000-летия Христианства, чьим венцом была вернувшаяся икона Иверской Девы.¹ Следующий объект - Монастырь в Супрасле - был основан в 1500 году. Основателями монастыря были Александр Ходкевич Новгородский губернатор и Архиепископ Смоленский Иосиф Солтан (впоследствии Митрополит Киевский).² Супрасльский монастырь вскоре стал вторым наиболее важным религиозным центром после Киевско-Печерской Лавры. Монахи с Супрасля оказали большое влияние на развитие религиозной и национальной идентичности жителей региона Белостока.

Каждый год Супрасльский монастырь является местом паломничества для празднования Супрасльской Иконы Божией Матери. В паломничестве из Белостока участвуют как правило, около трех тысяч человек. В Супрасль также приходят паломни-

¹ *Lechowski A., Grabarka: Góra Krzyży, Białystok 2004, 8-27; Radziukiewicz A., Grabarka- Góra krzyży i modlitwy, Białystok, 2006, 45.*

² *Z dziejów monasteru supraskiego: materiały międzynarodowej konferencji naukowej "Supraski monaster Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy i jego historyczna rola w rozwoju społeczności lokalnej i dziejach państwa", pod. red. Charkiewicz J., Supraśl – Białystok 2005, 3-215.*

ки из других мест, таких как Сокулка и Хайнувка. На церемонию приходят в общей сложности более пяти тысяч верующих.

Еще одно место, которое привлекает тысячи верующих - небольшая деревня Зверки.¹ Совершают паломничество в первую очередь дети и подростки, небесным покровителем которых является мученик Гавриил. Паломники молятся о своем здоровье и здоровье своих семей, родители молятся о благополучии своих детей, молодежь молится об успехах в школе, особенно в средней школе. Паломничество из Белостока в Зверки это однодневное паломничество (около 15 км). Это паломничество связано с молодым человеком - Габриэлем Мучеником, святым покровителем детей и подростков. Мученик Гавриил родился в 1684г. в Зверках, в деревне около Заблудова. В шестилетнем возрасте был похищен. Он был подвергнут пыткам и скончался от полученных ран и был похоронен рядом с церковью в Зверках. Позже, через некоторое время, в 1720 году здесь дети погибли во время чумы 1720 года. Во время одного из похорон случайно обнаружили тело мученика, которое оказалось нетленным несмотря на продолжительное время. Оно было помещено в склеп церкви в Зверках. Связанные с этим событием и многие другие факты, например, исцеление эпидемии. Останки святого чудом спасли от пожара в 1746 году и перенесли в Заблудово, затем в Слуцк, наконец, в Минск и Гродно. В 1992 году мощи мученика торжественно вернулись в Белосток. Они находятся вне собора Святого-Николая.

Прекрасным местом для верующих Православной Церкви является источник в Беловежской пуще - Святая-Крыночка.² Это

¹ *Troc-Sosna A., Sosna G., Święte miejsca i cudowne ikony, Białystok, 2006, 15-25.*

² *Ibidem, 34.*

место ежегодного паломничества на праздник Святой-Троицы. Около колодца в 1848 году был построен небольшой костел принадлежащий приходской церкви Успения в Дубинах.

Крыночка ранее был известен как священное Медное, имя ручья протекающего поблизости. Этот источник является местом поклонения на протяжении веков, однако, не сохранилось никакой документации говорящей об этом.

Легенда связывает это место с первыми христианами, которые появились в этих областях. Они были монахами Киевско-Печерской Лавры, которые прятались от татар в этом отдаленном районе леса. Около источника построили церковь, и среди жителей лесов распространилась православная вера. Они приходили сюда, чтобы молиться и брать воду из ручья для здоровья и спасения.

На протяжении веков лесной источник был известен только местным жителям. Первыми открыли его монахи из монастыря Святого Духа в Вильнюсе, которые совершали паломничество в монастырь. Когда они приезжали, местные жители собирались на молитву. С каждым годом все больше и больше паломников сосредотачивались вокруг святого источника.

Как давным-давно, так и теперь, паломники в Крыночку носовой платок мочат в воде и прижимают к больному месту, а затем оставляют его на заборе. Таким образом они символически избавляются от болезней.

Монастырь в Яблочном это следующее священное место, которое носит в себе религиозный культ. Святыня расположена на левом берегу Буга, недалеко от границы с Беларусью и ежегодно привлекает множество верующих.¹ Сонная местность

¹ <<http://www.klasztorjableczna.pl>>, 8.04.2011.

Яблочное оживает 24 и 25 июня, когда приходят сюда тысячи верующих, в День святого Онуфрия. После богослужения вечером и всенощного бдения в церкви, процессия около трех утра движется вдоль по реке Буг в сторону часовни Святого Духа. Вид процессии верующих с сотнями свечей, освещает мрак пустых лугов и долго остается в памяти.

Внутри Церкви Санкт-Онуфри находятся чрезвычайно ценные иконы, в том числе вышеупомянутая икона с изображением святого покровителя храма, которая положила начало существованию монастыря в Яблочном. Первое письменное упоминание иконы святого Онуфрия относится к пятнадцатому веку. В 1990 году эта икона была украдена наряду с другими иконами Девы Марии. Четыре года спустя монахи выкупили две украденные ценности.

В конце стоит отметить Хайнувский Международный фестиваль православной музыки. На это событие со всего мира съезжаются сотни участников, в том числе из Грузии, в последние годы был удостоен награды хор Собора Санкт-Пантелеимона из Тбилиси, хор Мальчиков «Дарья» из Тбилиси и «Оровела» из Тбилиси.

Интересным местом для Грузинских посетителей является Митрополичий собор святой равноапостольной Марии Магдалины в Варшаве, где в течение нескольких лет попечительствовал Григорий Перадзе, который, после того, как выехал из Варшавы, был зверски убит в немецком концентрационном лагере Аушвиц-Биркенау.¹ Надеюсь, что мне удалось предста-

¹ *Charkiewicz J., Męczennicy XX wieku. Martyrologia Prawosławia w Polsce w biografiach świętych.* Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna, 2008, 155.

вить Польшу как страну, где вы можете найти много интересных мест православного поклонения. Не мешало бы отметить тот факт, что эти объекты пользуются все большей популярностью не только среди людей восточного обряда, но и туристов со всего мира, так что Польша по праву называется страной «на границе культур западного и восточного мира».

THE SUBJECTS OF THE FAMILY SEPARATION IN OLD
GEORGIAN LAW

1. Introduction

According to the information available in the Georgian ethnographic literature, the ancient Georgian population lived in large undivided families. The aforementioned large family combined several generations of close blood relatives. In the study of ethnographic and historical materials, it becomes clear that the ties of kinship in the family community were specified by living together parents and children, and brothers with their undivided families. Consequently, several generations (3, 4 and sometimes 5) lived in one family community. It should be noted that in the highland areas of Georgia such family communities survived until the 20s and 30s of XX century.

On the one hand, the family meant the community of persons (spouses, parents, children, grandchildren, accepted children) living under the same roof and, on the other, the family implied all the family-owned movable and immovable property. According to *R. Kharadze*: “Individual family members did not have independent rights to any portion of the marital property.” However, with the development of society some disagreements between family members became apparent, often causing the strife in the family. Probably the situation reached the limit, beyond which the existence

* Assistant Professor, TSU, the Faculty of Law, Georgia.

of an undivided family caused lots of difficulties, making it impossible to maintain the former position, therefore it seemed that the best solution was to split a large family.

In the separation of a large family, first of all, the subjects-participants were specified, and then each of them was given the appropriate share of the family property based on the principle of priority – all that was precisely specified by the customary law of Georgia. In the large family separation the stakeholders were: parents, both father and mother; sons, in the order of seniority; daughters, depending on their marital status (married/unmarried); grandchildren; accepted children in the family - daughter-in-law, son-in-law, adopted children.

2. Parents as Shareholders in the Family Separation

Initially, parents were not considered as subjects of family separation, as the family separation was considered logical only after their passing away. But later, when the family separation became possible during the life of the parents, they were also considered the subjects of family separation. In accordance with the rules in force, in both highland and lowland regions of Georgia, “In the family separation everything was to be divided equally¹ – a similar situation was evidenced throughout Georgia. Parents, in a certain amount, were allocated movable and immovable property. For example, in the region of Mtiuleti-Gudamakari during the separation of families, as a proportion of the property, the father could take a plot of land that could be plowed in one day; the domestic animals - sheep, goats, cows, cereals and a variety of products, taking into account the capabilities of the family.

¹ *Merabishvili J.*, Materials on the Customary Law in Pshavi, Tb., 1986, 9.

Different terms are used with respect of such property. According to *T. Achugba*, it is called an “allotment”, sometimes “lifting the shares” and sometimes – “inheritance”. Father’s plot – allotment – was called subsistence, and his share in the form of livestock and products – the burial. The single name for this property was “subsistence-burial”. The terms “subsistence” and “burial” were identical to “caring-allotment”, common in Adjara region.¹

Parents, with their share of property and the “burial”, could take permanent residence at one of their children’s dwelling. In most cases it was the younger son, who was obliged to take care of them and support them, and also bury on his own expense.²

In this case, the other children had no obligations at all, and in case the parents refused to accept their shares except for a “burial”, and decided to live with any of their children, then all the children took part in their support, and funeral expenses were taken up by a son with whom the parents lived. As a rule, all the children jointly allocated funds for the funeral of parents, facilitating the condition of their brother. If before passing away the parents left the last will saying: “The one who will bury us and incur costs for our burial will be left our property,” then the father kept his share and the share of the son with whom he would live.³

With regard to a family share, the interesting parallels may be made between the existing traditions in Georgia and the indigenous peoples of the North Caucasus (Chechens, Ingushs). According to *N. Kharuzin*, “In Georgia, if a mother remained to live with some of her children, the funeral expenses were pinned on him. Unlike Georgia,

¹ *Achugba T.*, Family and Family Life in Adjara, Tb., 1990, 107.

² *Jalabadze D.*, Materials of the Customary Law in Pshavi, Tb., 1987.

³ *Merabishvili J.*, Materials on the Customary Law in Pshavi, Tb., 1986, 9.

in Chechnya and Ingushetia, the cost of the mother's funeral was pinned to all children, not just one with whom his mother lived until her death."¹

Along with married women, a widow had the right on personal property for a dowry. However, if at the moment of the family separation the widow had no son, giving her a share of the property was ruled out. The share, equal to that of her brothers-in-law, could be obtained by a widow only if she had a son. If the widow had only daughters, her husband's brothers gave her only subsistence support, since support of unmarried nieces was entrusted to the uncles, both during cohabitation and after the separation of the family. Only a plot of land was allotted to the widow for temporary use, which after her death and marriage of her daughters returned to the family and was divided among the shareholders.² This can be explained by the fact that it was necessary to keep the land in the ownership of the community, as land transfer to another community was unacceptable.

The question of alienation of her share of the property could also be put forward at the initiative of the widow before the family separation. In this case, she was allocated subsistence assets in the form of cattle and money, but in rare cases – also a plot of land. According to *M. Kovalevsky*, after the death of the widow, her share of property was reverted to the men-shareholders.³ According to the same author, in case the widow remained in the undivided family, she maintained a position which she had held until the death of her

¹ *Kharuzin N.*, Notes on the Legal life of the Chechens and Ingushs, JMO, Moscow, 1888, III, 125.

² *Itonishvili V.*, Family life of Indigenous Peoples of the Central Caucasus, Tb., 1969, 125.; *Leontievich F.*, Customs of Caucasian Highlanders, II, Odessa, 1883, 24.

³ *Leontievich F.*, Customs of Caucasian Highlanders, II, Odessa, 1883, 24.

husband. For example, if before the death of her husband she was the mistress of the family, she retained this noble title after her husband's death.¹

3. Sons as Shareholders in the Family Separation

In the separation of a large family there acted a general principle of equal division of family assets. "The property was generally divided by the number of family members (per-capita division)".² Contrary to this, V. Itonishvili wrote that "according to the custom, in the division of the family, its property was divided not per-capita, but by the number of men in the family".³ Based on the studied material, it can be noted that it depended on what part of Georgia family separation took place in, for example, in highland regions they were guided by the principle of per capita property division.

At the time of the family separation, the marital status of sons was taken into account. "An unmarried son was additionally given his wedding share"⁴. If he did not get his wedding share, the shareholder had the right⁵ to request it. If the family separation occurred during the parents' life, then, according to the custom, parents remained with their youngest son, and the share was divided equally. After the parents' death everything was divided equally as well, "the elder brother could get another share for seniority, but it was not mandatory."⁶

¹ *Leontievich F.*, Customs of Caucasian Highlanders, II, Odessa, 1883, 74.

² *Merabishvili J.*, Materials on the Customary Law in Pshavi, 1986, 7-11.

³ *Itonishvili V.*, Family Life of Indigenous Peoples of the Central Caucasus. Tb., 1969, 115.

⁴ *Merabishvili J.*, Materials of the Customary Law in Pshavi, 1986, 9

⁵ *Achugba T.*, Family and Family Life in Adjara, Tb., 1990, 108.

⁶ *Merabishvili J.*, Materials of the Customary law in Pshavi, 1986, 19.

3.1 The Seniority Share

At the time of the family separation there also acted the principle of brothers' seniority, i.e. in the family separation several types of shares were allocated. For example, a senior member of the community, in addition to the brother's share, received the so-called seniority share - the share of the property for seniority, the value of which was specified by the brothers themselves. Allocation of additional share to the senior of the family was typical for other regions of Georgia (Meskheta, Kartli, Kakheti, Tusheti, Racha, Guria), where it was called the seniority share too.

The roots of allocating a seniority share can be found not just in the authority of the elder in the family, but in his ability to care for the welfare of the family, skillfully run the household and the efforts to increase the property and welfare of the family. This is evidenced in the later period in some family communities by not only in allocated seniority shares, but also in terms common in Imereti and Adjara regions reflecting the appropriate personal leader's qualities.¹

In the Georgian ethnographic life one can come across other terms reflecting the proportions allocated for the eldest in the family, for example – “the proportion of seniority” in Imereti and “nam-khoshier ” in Svaneti. The additional share allocated for the elder brother was called “the leader's share” in Imereti. The tradition of allocating the additional share for the elder brother was confirmed in the historical documents of medieval Georgia, where this share is called the seniority share. For example, the 155th article of Bagrat Kurapat's law states: “If the peasants separate, the elder brother gets a house and a vineyard and pitchers; and the rest is to be equally

¹ *Achugba T.*, Family and Family Life in Adjara, Tb., 1990, 105.

divided. Allocation of shares to elders in earlier historical periods is confirmed in Beka and Agbuga's law.¹

The basis for allocating a seniority share actually was a person's ability for hard work and diligence. Allocation of a seniority share depended only on the common consent of all family shareholders.² The tradition of a special allocation of property for the senior is the phenomenon of the later historical period, as evidenced by the principle of voluntariness of allocating a share, in particular, on the common consent of the shareholders. If the allocation of the shares was widespread, joint agreement of shareholders would not be mentioned.³

It is necessary to note that at the moment of separation of some families the question of allocation of the best share to someone was solved on the initiative of the oldest shareholder himself. The senior shareholder, first of all, was given his ancestral house as the preservation of family traditions and keeping ties between departmental families, mostly expressed in the sphere of spiritual culture, was his competency.⁴

3.2 The Juniority Share

An important component of division of family property, along with the share for a senior, was the juniority share as well. When dividing the family property, the younger brother, in addition to his share, was given the land or a few heads of livestock (cows and sheep).

¹ *Achugba T.*, Family and Family Life in Adjara, Tb., 1990, 105.

² *Itonishvili V.*, Family Life of Indigenous Peoples of the Central Caucasus. Tb., 1969, 279-280.

³ *Achugba T.*, Family and Family Life in Adjara, Tb., 1990, 106.

⁴ *Itonishvili V.*, Family Life of Indigenous Peoples of the Central Caucasus, Tb., 1969, 280.

There was also a share of a middle son and a favorite son.

If the brothers could not agree on property division, the question of shares was solved by village leaders or mediators.

4. Daughters as Shareholders in the Family Separation

In the separation of the family, a separate property was allocated for the dowry transmitted to unmarried sisters. However, there are other cases where the property was not allocated separately for the unmarried sister, and when she got married, all the brothers together gave her a dowry and celebrated a wedding too.¹

An unmarried woman was deprived of the rights on movable and immovable property, so in the separation of families, generally, the question of her property allocation was not put forward at all. If the father had no son, after his death the custom conferred the right of ownership of the property not to his daughter, but to men - the closest relatives of the deceased.²

Since a woman was not given her own separate property and did not have the possibility to live independently, she had to live with her parents before getting married. As mentioned above, after the father's death the mother with her daughters stayed with her youngest son. After her mother's death the unmarried woman lived in the family of her elder brother. If she remained unmarried, the elder brother was obliged to support her. In case of the elder brother's death, she had to live with other brothers. If an unmarried

¹ *Achugba T.*, Family and Family Life in Adjara, Tb., 1990, 108.

² *Itonishvili V.*, Family Life of Indigenous Peoples of the Central Caucasus, Tb., 1969, 168; *Leontievich F.*, Customs of Caucasian Highlanders, II, Odessa, 1883, 24, 96-97, 177-178.

woman had no brothers, she was supposed to be given a shelter by the nearest relative - his uncle or nephew.¹

In the separation from her father's family a daughter received only her clothes, personal items (needlework items), the beddings and one cow or five sheep. If a woman remained unmarried, she with her property stayed with one of her brothers.²

Article 257

*“If a woman remains unmarried at home, if she is poor, give her half of the cattle – she must not be given a plot of land in our village, and if she is rich, give her a good dowry under the rules.”*³

According to the custom and Shariat the fate of an unmarried woman was defined differently. According to the custom, the woman had neither the right on receiving shares like her brothers, nor the right to inherit property from her parents. It is common for the traditions existing in Georgia and among the indigenous peoples of the Caucasus. If the couple did not have a son, their property passed not into the possession of their daughters, but of their male cousins.⁴

In contrast to the custom, more favorable conditions for women were stipulated by Shariat, under which in the division of family property a woman was given 1/3 of her alleged share.⁵

¹ *Itonishvili V.*, Family Life of Indigenous Peoples of the Central Caucasus, Tb., 1969, 119; *Leontievich F.*, Customs of Caucasian Highlanders, II, Odessa, 1883, 25, 97, 99, 177.

² *Itonishvili V.*, Family Life of Indigenous Peoples of the Central Caucasus, Tb., 1969, 188-189.

³ Monuments of Georgian Law, Volume I, Collection of Law Books of Vakhtang; Texts and Annexes of Research and Dictionary by prof. *I. Dolidze*, Published by the Georgian Academy of Sciences, Tb., 1963, 546.

⁴ *Itonishvili V.*, Family life of indigenous peoples of the Central Caucasus, Tb., 1969, 188-189.

⁵ *Itonishvili V.*, Family life of indigenous peoples of the Central Caucasus, Tb., 1969, 188-189.

This was the custom of highland regions of Georgia and the indigenous peoples of the Caucasus towards the daughter as a subject of family separation.

5. Son-in-law (Living in the Family of his Wife) as a Shareholder in the Family Separation

The institute of a son-in-law's living in his wife's parents' house is found only in lowland areas of Georgia.

In the absence of a family heir, the daughter remained in the house of her parents, and took her husband to their house, who was supposed to be a fully legitimate shareholder in the event of a family separation. The son-in-law enjoyed the rights of an heir to receive property as a son. However, entering the house of his father-in-law as an adopted son, he lost the right to get a share from his own father's family. "He did not receive his share and distribution of property in the family occurred only among his brothers".¹ *R. Kharadze* describes on the example of Kartli. Such a custom acted in Abkhazia too.

"If there was the only daughter in the family, her husband lived with her, which was very unpopular with the people. In this case, the property was passed over to the daughter and her family, but otherwise close relative, or male namesakes became the owners of the property."²

6. Grandchildren

In the family separation grandchildren became the recipients of a share of property of the family only in the event of death of their father.

¹ *Kharadze R.*, Family Community in Georgia. Book I, Tb., 1960, 54-55.

² *Topchishvili R.*, Ethnographic peoples of the Caucasus, Tb., 2007, 390.

The share of family property, which was supposed for a dead son, as a rule, was fully passed on to his son, even if he was an infant.¹

However, this rule did not apply neither to daughters of the sons nor to sons of the daughters.

7. Conclusion

Based on these materials, we tried to describe very briefly the subjects of the family separation and their rights. The following can be stated:

1. From a legal point of view, in Georgia, similar to the classical law (Roman law), under the “family” were implied three essential elements - a house (domus), power (potestas) and the number of persons who have family ties (plures personae);

2. In the separation of the family under Georgian customary law, and later under ancient Georgian legislation, the subjects eligible to receive a share of the family property and their portion in total assets of the family were precisely specified; there are several types of share, and for each of them was used a legal term with a precise definition, which, in our opinion, indicates a high level of legal thinking in Georgia.

¹ *Achugba T.*, Family and family life in Adjara, Tb., 1990, 104.

MARCIN MICHALAK*

**THE POLITICAL FACTORS OF THE ORTHODOX CHURCH
AUTOCEPHALY DEVELOPMENT IN POLAND BETWEEN
1918 AND 1925**

Poland has been the country where the East European and West European cultures meet since its inception. A long-lasting process of Christianization on the Polish territory began when Mieszko I was baptized by Bishop Jordan in 966.¹ Thanks to the act of baptism, Poland was permanently incorporated into the West European cultural zone. The traditions and customs based on the Slavic tribes' mentality still lived on in the society. The functioning and development of the Polish state in the point of meeting of these European cultures for many centuries caused the fact that Poland was a country of a multinational character, and hence of a multi-faith character, already in the early modern times. The above trend grew in the times of the partitions of Poland, when settlers of various nationalities and faiths thronged into the former Polish territory. As a result, Poland revived on the symbolic day of 11th November, 1918 was a rich religious mosaic, being then an important element of the state structure.² The country revived after 123 years of absence from the map of Europe facing a difficult task of developing independent structures in an extremely diverse society. The first census in 1921 proved the scale of diversification. The Polish territory covered the area of 388,600 km²,

* University of Gdansk, Poland.

¹ *Borucki M.*, *Historia Polski*, Warszawa, 2005, 8.

² *Papierzyńska-Turek M.*, *Między tradycją, a rzeczywistością – Państwo wobec prawosławia*, Warszawa, 1989, 5.

being the 6th largest in Europe¹, which was inhabited by 27,200,000 people. According to the statistics, the cross section of the society in terms of faith was the following: 63.8% of the population were of Roman Catholic faith; 11.2% of Greek Catholic faith; 10.5% of Orthodox faith; 10.5 of Jewish faith; 3.7% of Evangelical faith; and 0.3% of other faiths.² The Orthodox Church was largely comprised of the Ukrainian and Belarusian populations living on the areas of Wołyń, Polesie, Nowogród district, Grodno district, and Eastern Białystok district.³ As a result, the Eastern borderlands of the revived country were mainly inhabited by members of the Orthodox Church, who comprised 79.2% of the population in the Poleskie province, 74.2% in the Wołyńskie province, and 51.5% in the Nowogródzkie province, respectively.⁴ The problem of legal particularism of the given denominations added to the diversification of social structure. The necessity to statutorily determine the relationship between the state and the given churches, including the Orthodox Church, was also perceived on this basis.⁵

Due to the political reasons, the main task of the new state authorities was to separate the Orthodox Church on the Polish territory from the Moscow jurisdiction and gain the autocephaly for it.⁶

¹ *Roszkowski W.*, *Historia Polski 1914-2005*, Warszawa, 2006, 32.

² *Ibidem*, 32.

³ *Kuprianowicz G.*, *Kościół prawosławny w Polsce w XX wieku*, w: *Leśniewski K.*, *Prawosławie – światło wiary i źródło doświadczenia*, Lublin 1999, 549.

⁴ *Historia Polski w liczbach. Ludność i terytorium (GUS)*, Warszawa, 1993, 158.

⁵ *Papierzyńska-Turek M.*, *Między tradycją, a rzeczywistością – Państwo wobec prawosławia*, Warszawa, 1989, 132.

⁶ *Mironowicz A.*, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok, 2005.

The structural and organizational separation of the Polish Orthodox Church was an important reason for developing the relations between the newly established state and the Church in question. In this respect, the regulations included in the Constitution were the basic rules; these were, at the same time, a kind of foundation for recognizing the legal status of the Orthodox Church in Poland. With time the constitutional regulation was made more specific with the use of several more detailed acts, from the temporary regulations concerning the attitude of the government towards the Orthodox Church in Poland of 1922,¹ to the Polish President's Decree of 1938. However, it must be stressed that the Polish authorities' efforts related to gaining the autocephaly for the Orthodox Church in Poland were the true priority.

The organizational structures of the Orthodox Church on the revived Polish territory were a part of the Russian Orthodox Church. Church Slavonic was the language used at the services, and Russians comprised the core of the clergy and the hierarchy. The model of the Orthodox Church system was based on the synod-consistory tradition which had been established in Russia on the eve of the 18th century.² The new geopolitics put the Orthodox Church on the Polish territory in a completely new situation. In times of the Second Polish Republic, the Orthodox Church belonged to the group of minority denominations, and lost its privileged status.³ The authorities often saw the Orthodox Church as a relic of the invader, and many times showed distrust towards its members. As a part of the process of Eastern lands' integration, the assimilation of the non-Polish

¹ "Monitor Polski" 1922, nr 38, poz. 20.

² *Kuprianowicz G.*, op.cit, Lublin 1999, 550.

³ *Mironowicz A.*, Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku, Białystok, 2005, 84.

population was being performed and the position of the Roman Catholic Church was being strengthened. From the beginning, the new reality caused many conflicts and tensions. Tichon, the Patriarch of Moscow, who was the head of the Orthodox Church, wanted to exercise his authority with relation to the right to appoint new bishops on the Polish territory. At the same time, the Polish authorities assumed a similar power.¹ Having assumed this type of power, the authorities entrusted Włodzimierz, the Bishop of Białystok, with the authority over the Dioceses of Warsaw and Chełm. However, due to the controversies related to the personal decisions taken by the bishop, the authorities appointed Bishop Jerzy (Jaroszewski) as the new head of the Polish Orthodox Church already in August 1921. Soon Tichon, the Patriarch of Moscow, performed a similar act of appointment. The arguments about the appointments led to continued controversies and divergences.²

In the face of such situation developing, it was as early as the independence was regained when the concepts of the Polish Orthodox Church becoming independent via granting the autocephaly were formulated. That trend was caused by the fact that “Each state with an Orthodox population on its territory naturally aimed at making the denomination independent of external church authorities, located in other and often hostile state,” says Mirosława Papierzyńska-Turek.³ The above thought on the processes of developing the Orthodox Church autocephaly in the given countries exactly corresponded with the situation of the said Church in Poland.

¹ *Kuprianowicz G.*, op.cit, Lublin, 1999, 554.

² *Ibidem*, 554.

³ *Papierzyńska-Turek M.*, *Między tradycją, a rzeczywistością – Państwo wobec prawosławia*, Warszawa, 1989, 104.

The essence of the church structure's striving after becoming independent within a given country borders is captured in the words of Grzegorz Kuprianowicz, who defines autocephaly as "the basic systemic rule of the Orthodox Church which consists of a number of autocephalous local Churches having a complete internal independence but, at the same time, retaining the uniformity of faith and tradition and the Eucharistic unity."¹ However, there were also many Polish opponents of the autocephaly, both in Poland and abroad, especially in view of the questions concerning the stability of existence of the revived Polish state. Since the tsarist times, the ideal of many clergy members, as well as of the ethnically diversified Orthodox population, has been a strong Church. Additionally, the establishment of the autocephalous Orthodox Church depended on meeting a number of canonical conditions, which was not the easiest task in case of the Orthodox Church in Poland. The conditions comprised, among other things, the following: political independence, an organized Orthodox structure, a formal episcopate consisting of at least three hierarchs². What is more, the autocephaly was to be accepted by other autocephalous Orthodox Churches, especially by the Mother Church, which had previously ruled over a given developing autocephalous Church. A particularly difficult task was to meet the last of the conditions. Tichon, the Patriarch of Moscow, was an invariable opponent of the complete independence of the Orthodox Church in Poland. However, the definite stand of the Head of the Mother Church did not alter the authorities' aim to act decisively in order to gain the autocephaly. As early as at the beginning of 1920, the Polish

¹ *Kuprianowicz G.*, Kościół prawosławny w Polsce w XX wieku, w: *Leśniewski K.*, Prawosławie – światło wiary i źródło doświadczenia, Lublin, 1999, 556.

² *Ibidem*, 556.

authorities started to seek the Orthodox hierarchs' acceptance to establish the autocephaly¹. It is worth noticing that the state apparatus was heavily engaged in the process of making the Polish Orthodox Church independent, and thus the process cannot be separated from the political background. The situation changed considerably in the spring of 1922. Patriarch Tichon was arrested by the Soviet authorities, and, as a result, the members of the so-called Living Church started to rule over the Russian Church.² In the face of such developments, the Orthodox Bishop Synod in Poland decided not to acknowledge the new non-canonical Church authorities in Moscow, and declared that "All the issues concerning the Orthodox Church in Poland will be settled locally".³ At the same time, the bishops stated in the Synod Resolution that there are no obstacles to the establishment of autocephaly in Poland. Additionally, a body which was to permanently handle the Church issues was formed. It consisted of Jerzy, the Archbishop of Warsaw; Aleksander (Inoziemcew), the Bishop of Lublin; and Aleksy (Gromadzki), the newly ordained Bishop of Łuck.⁴ Some of the hierarchs who objected the autocephaly were dismissed from their posts, and soon interned or displaced outside the Polish borders. It was clearly visible that the issue of making the Orthodox Church in Poland independent sharply divided the Orthodox society. The conservative part of the clergy, as well as the laymen deeply rooted in the past Orthodox tradition were against the autonomy and, consequently, against the separation from the Russian Orthodox Church.⁵ On the other hand, the group fully

¹ *Papierzyńska-Turek M.*, op.cit., 105.

² *Kuprianowicz G.*, op.cit., Lublin, 1999, 557.

³ *Ibidem*, 557.

⁴ *Ibidem*, 557.

⁵ *Ibidem*, 558.

supporting the development of autocephaly was also numerous. The atmosphere of the escalating conflict led to a tragedy on 8 February, 1923. Jerzy, the Archbishop of Warsaw, who was a supporter of the autocephaly, was murdered.¹ Archbishop Dionizy (Waldeński) was appointed as the new ordinary of Warsaw and Chełm on 27 February, 1923. In the same year, Patriarch Tichon was restored to power in the Russian Orthodox Church. However, his view on the Orthodox Church autocephaly in Poland was still negative.² Under such circumstances, the Patriarch of Constantinople was requested to grant the autocephaly to the Polish Orthodox Church. Patriarch Meletios IV was interested in the Polish Orthodox Church issue. He claimed that the role of mediator between the Russian and Polish hierarchs would allow him to strengthen the Ecumenical Patriarchate of Constantinople, and would stress his dominant, as it were, position. The result of the Polish diplomacy activity and of the favourable opinion of the Constantinople Church was the Resolution on giving the blessing to the Orthodox Church autocephaly in Poland, adopted on 11 November, 1924 by the Patriarchal Synod.³ Two days after that event, Grzegorz VII, the Meletios's IV successor in the Patriarchate of Constantinople signed a *thomos* - a solemn document that confirmed the granting of the autocephaly. The document read: "The Polish Orthodox Church, which has its own administration and independent organization and, at the same time, meets the objective criteria for existing in isolation, has asked for our blessing and acceptance of its autocephalous constitution".⁴ Further

¹ *Mironowicz A.*, Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku, Białystok 2005, 102.

² *Kuprianowicz G.*, op.cit., Lublin, 1999, 558.

³ *Ibidem*, 558.

⁴ *Papierzyńska-Turek M.*, op.cit., 122.

the text read: “The Constantinople Church acknowledges the autocephaly on the Polish state territory and gives it its blessing”.¹ The formal ceremony devoted to announcing the *thomos* was held at the Orthodox Cathedral of St. Mary Magdalene in Warsaw on 17 September, 1925. The representatives of the Patriarch and the members of the Permanent Synod of Constantinople participated in the ceremony. The ceremony organizers saw to it that the autocephaly announcement was of an appropriately solemn character, and that it was conducted in a peaceful atmosphere, devoid of the emotions connected with the process of separating the Polish Orthodox Church from the Patriarchate of Moscow.

The efforts of the Polish diplomacy, as well as the favourable attitude of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople eventually led to granting the autocephaly to the Polish Orthodox Church in the formal way. To gain the acceptance of the actual independence was an undoubted success of the Polish authorities. It should also be stressed that the process of establishing the autocephaly was completed thanks to the Church-related factors, although the Polish government was heavily engaged in it; this constituted a significant legitimization for actions of the hierarchs of the Polish Orthodox Church for the future. However, it must not be forgotten that, from the canonical point of view, one important condition, the acceptance of the Mother Church, was missing to be granted the autocephaly. This caused numerous controversies over the lawfulness of the process of making the Polish Orthodox Church independent. The faithful treated the acts of dismissing the bishops who opposed the autocephaly from their posts, and other forms of repression against the clergy who opposed the changes as an element of religious

¹ *Papierzyńska-Turek M.*, op.cit., 122.

discrimination and oppression.¹ This, in turn, led to social unrest in the Eastern Polish borderlands, where the religious structure was often connected with the problem of existence of numerous national minorities. Finally, it must be noted that gaining independence by the Polish Orthodox Church was not taken advantage of in order to statutorily normalize its legal situation. There were no coordinated actions of the Polish authorities to fully define the relations between the state and the Church. Right up until the decline of the Second Polish Republic, the actions aiming at the normalization were absent from the process of developing the autocephalous Orthodox Church. The state of the permanently unregulated legal situation was also the cause of many misunderstandings between the faithful, the clergy, and the public authorities.²

¹ *Papierzyńska-Turek M.*, op.cit., 130.

² *Ibidem*, 131.

UKRAINIAN MOVEMENT TOWARDS THE NATIONAL
CHARACTER OF THE ORTHODOX CHURCH
IN THE YEARS 1918-1939

When the Orthodox Church resumed its activities on the Polish territory after World War I ended, it was not adapted to operate under new conditions, it was also internally broken. The aim of the parties in the ideological conflict that sparked off between the national movements inside the church, and between these movements and the Polish state, was to give the Church its national character and to create a new constitutional base. Both Russians and Ukrainians, Belorussians and Poles had their own vision of the Orthodox Church, which was to operate in the reborn Poland.

Hierarchs who shaped their consciousness in times of the Russian Empire, the supremacy of Orthodoxy and undeniable position of the Church, had in mind only the maintenance of a strong position of the episcopate. The foundations of the Church, which raised up to life after the end of World War I were purely Russian - the language, doctrine and clergy. It was planned to rebuild the Church in its old form¹, but this proved impossible, the goal was therefore to prevent the changes in the Russian nature of the Orthodox Church.

From the viewpoint of the Polish government, the best solution would have been the Polonization of the Orthodox Church, both its

* University of Gdansk, Poland.

¹ *Kalina M.*, Polonizacja Cerkwi Prawosławnej w województwie białostockim, Białoruskie Zeszyty Historyczne t. IV, Białystok 1995, 74-75.

leaders and its basis. The policy of the Polish government over the years 1918-1939 was extremely diverse, from the fighting with the Russianness of Orthodox Church, to supporting its Russian character to prevent progressive Ukrainization. All the time, however, step by step, the Polish government pursued the absolute assimilation of the Orthodox Church.¹ The Polish government wanted - to make the Polish language the liturgical one, to change the calendar, to weaken all the laity factors in the Church and to break contacts with the Russian hierarchy in Moscow. Polish actions met with such a strong resistance from the Church and the believers that their effects were even counterproductive.

Second, next to Ukrainians, the ethnic group which sought to change the shape in which the Orthodox Church had been functioning were Belorussians. Their actions had a completely different direction than those of the Ukrainians. Matters of faith and of the Orthodox Church, that were not yet quite the ones of Belorussians², were not so closely associated with the struggle for survival of the nation. Belorussian movement was dominated mainly by social and political issues, while the religious issues were less important.

Ukrainian movement grew based on historical experience, the ideological shape of the movement was influenced by memories of Russification and the years of co-existence with the Polish and Catholicism. Ukrainian movement fought against the Russian character of the Church and against the conduct of the State aimed to take control over the Orthodox Church. The Reparation of the Church

¹ *Chojnowski A.*, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921 – 1939*, Wrocław, 1979, 35.

² *Mironowicz A.*, *Wpływ wyznań na kształtowanie się świadomości narodowej mieszkańców Białorusi w XIX w.*, *Białoruskie Zeszyty Historyczne t. XXV*, Białystok, 1995, 14.

was associated with the restoration of its original Ukrainian character. The Ukrainian Church, that existed in the Polish–Lithuanian Commonwealth and had been closed by the Russians after the Partitions of Poland, adhered to the principle of election of clergy, was tolerant of other faiths, independent of any secular power, and connected with Western culture.¹ Aspirations to restore the Ukrainian character of the Orthodox Church were closely linked with the struggle for survival and the existence of the Ukrainian people, for whom the Church was to be a substitute for an independent and sovereign state.²

The intensity of activities depended on the political and social situation in the country. The actions were focused on maintaining possession of the Church in the material sense (parishes, temples, cemeteries) and also on preventing the extension of State's influence on the Church. If the movement acted against the episcopate, their demands related mainly to the implementation of the Ukrainian pronunciation of Old-Church texts, the implementation of the Ukrainian language in the liturgy and sermons, teaching children the religion in their national language and the introduction of that language into the church administration. These demands seemed reasonable as the Ukrainians were about 70% of all the worshippers. In addition, they called for rebuilding the Church on the principles of the Conciliar, which would increase the participation of parishioners, mostly Ukrainians in the management of the institution, this would entail the introduction of the election of priests and church authorities. These demands have referred to traditions of the Ukrainian Orthodox Church from the days before its Russification.

¹ *Pawluczuk W.*, *Ukraina. Polityka i mistyka*, Kraków 1998, 117-118.

² *Papierzyńska – Turek M.*, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918 -1939*, Warszawa, 1989, 206.

The first major demands were put forward at the Congress of Diocesan clergy with the laity in 1921. They protested against the interference of the Polish state in the internal affairs of the Church and against the reduction of its ownership by taking possession of the Orthodox land. An important element in adapting the church to the existence in the new conditions was its limited and gradual Ukrainization, carried out slowly and progressively, initially through the introduction of the Ukrainian pronunciation of Church – Slavic language. There were also plans to introduce the Ukrainian language in the liturgy. The fact that these resolutions were supported by the then bishop of Krzemieniec might be surprising because afterwards, as Metropolitan, he was a staunch opponent of any concessions to Ukrainians. In 1922 the Synod agreed to the introduction of the Ukrainian pronunciation of Church – Slavic texts, but only in Volhynia.

Another success was the resolution of the Synod about the language of the Church taken in Pochayiv on the 3rd of September 1924. The Synod, seeing that it was a necessity, permitted the use of Ukrainian, Belorussian, Polish and Czech in the parishes in which there were conditions and where the parishioners demanded that. In addition, it was agreed to introduce the national language to the religious education both in schools and seminaries. Important in this context was the interest towards the issue of minority languages produced by the Polish authorities in connection with the reforms of Grabski. Practice was quite different than theory. Efforts to effectively implement the provisions had been taken but on a small scale. Actions quickly lost their momentum and were associated with the attitude of the church authorities who were opposed to Derussification of the Church.¹

¹ *Papierzyńska – Turek M.*, Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918 -1939, Warszawa, 1989, 209.

The weakness of this most numerous national movement in the Orthodox Church was its dispersal, the main centers were located in major cities such as Warsaw, Vladimir Volhynia, Kremenets, Brest or Luck.¹ Steps to intensify and consolidate the activities were performed in 1927 at a congress of Orthodox Church, without satisfactory results indeed.

Convoked, without the consent of ecclesiastical authorities, in 1927 the Congress of Luck adopted several resolutions striking directly at the structure of the Church², also the Committee of the Orthodox Church, with Arseniusz Riczynski as a president, was established. In 1928, the same Committee of the Orthodox Church signed an agreement with the authorities of the Orthodox Church. This sudden improvement in relations was associated with more aggressive policy of the Catholic Church. However, the arrangement proved to be short-lived due to accumulating protests of Ukrainians against the Church hierarchy. The Church also replied with the protests and furthermore imposed anathema on Riczynski. The mitigation of the conflict was brought by the conflict between Metropolitan Dionysius and the Minister of Religious Affairs. Action, both from the Russian and Ukrainian side, to pacify and to improve relations between the church hierarchy and the Ukrainian minority had been taken.

In 1933 Ukrainian factors, under the protection of provincial authorities, took some steps to definitively resolve the conflict with the church hierarchy in Volhynia. On the 10th of September 1933, at

¹ Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 9 XII 1931r., Statystyka Polski Seria C, <www.statlibr.stat.gov.pl>.

² *Papierzyńska – Turek M.*, Spory i konflikty wokół sprawy narodowego charakteru Kościoła prawosławnego w II Rzeczpospolitej, w: *Trudna tożsamość : problemy narodowościowe i religijne w Europie Środkowo – Wschodniej w XIX i XX wieku*, red. Jan Lewandowski, Lublin, 1996, 76.

Pochayiv the ceremony was held to celebrate the 10th anniversary of the exercise by Metropolitan Dionysius of the management of the Volhynian diocese. The celebration quickly turned into a demonstration directed against the Russian members of the Church government and against the metropolitan. This Ukrainian occurrence was initiated and supported by a group of deputies and senators from BBWR. In early October, Metropolitan Dionysius made a proclamation in which he announced that there would be no introduction of the Ukrainian language for services. This statement determined his fate. The Minister of Religious Affairs demanded the resignation of the Metropolitan, after which Bishop Alexius Volhynian was appointed at the cathedral. The period of governance of the new bishop is so important because this is when the Orthodox Church on Volhynia lost its Russian character. It happened so thanks to the weakness of Alexius and his willingness to make concessions.¹

After World War I, the Orthodox Church on Polish territory had a Russian character and it basically remained so until the outbreak of World War II. The Polish state and Belorussian movement achieved almost nothing fighting against the Russian character of the Church.

The Ukrainian movement supported by the Ukrainian deputies from BBWR and numerous Ukrainian activists played the greatest role in the Derussification process of the Orthodox Church in Poland, which led to the removal of metropolitan Dionysius and appointment of Bishop Alexis to his position. This made changing the Church to Ukrainian character possible. Ukrainians achieved a lot in the struggle for reconstruction of the Ukrainian Orthodox Church, they owe a lot to

¹ *Papierzyńska – Turek M.*, Spory i konflikty wokół sprawy narodowego charakteru Kościoła prawosławnego w II Rzeczypospolitej, w: *Trudna tożsamość : problemy narodowościowe i religijne w Europie Środkowo – Wschodniej w XIX i XX wieku*, red. Jan Lewandowski, Lublin, 1996, 77.

their consequence, which enabled them to exploit all the available opportunities to push through their demands, they achieved most in the periods of increased conflict between the Polish state and Russian Orthodox Church authorities, the periods when both sides were ready for numerous concessions, so long as they did not allow the opposing parties to strengthen their positions. A tremendous support for the movement and its leading representatives was the Ukrainian minority in Volhynia; the hierarchs could not even hope for such a strong support from the Russian minority. Although the Orthodox Church in Poland remained Russian, the process of Ukrainization of the Church in Volhynia had a great significance for the adaptation of the Church to the current conditions and expectations of the believers. As for the Ukrainians, for them it was a factor strengthening their national consciousness.

GRZEGORZ DANECKI*

L'HISTOIRE DE L'ÉGLISE ORTHODOXE EN POLOGNE

Dans mon exposé je vais vous présenter l'histoire de l'église orthodoxe en Pologne, à partir de son début jusqu'à l'année 1918.

La Pologne est un pays à très forte tradition catholique. Mieszko 1er, premier souverain de la dynastie Piast a fait entrer la Pologne dans le christianisme en 966 et a ainsi placé le nouveau royaume sous la protection du pape. Tout au long de son histoire millénaire, la Pologne a préservé et enrichi cet héritage religieux et culturel.

La Pologne a longtemps été considérée comme une terre d'accueil où des populations de diverses cultures et religions ont vécu ensemble. Les communautés orthodoxes étaient déjà présentes depuis le IXème siècle et la présence de l'église orthodoxe en Pologne date de 880. Sous la dynastie royale des Jagellon (1386-1572), la religion orthodoxe était pratiquée par environ la moitié de la population polonaise.

Tout d'abord il faut dire qu'en Pologne la religion orthodoxe n'était pas une confession inconnue parce que la population qui la pratiquait habitait ces terrains depuis des siècles. Le rite orthodoxe, byzantin sur le territoire polonais date du IXème siècle. C'est en Pologne que les deux missions chrétiennes se sont rencontrées. La première mission, mission latine venait d'Allemagne, la deuxième venait de la Grande-Moravie. La seconde mission était menée par les deux frères grecs – Cyrille et Méthode, invités par le Prince Rostislav en 863. Ils sont devenus populaires très vite parce qu'ils utilisaient une langue

* University of Gdansk, Poland.

compréhensible pour les gens simples. Ils étaient même accusés par la mission latine d'avoir utilisé la langue slave pendant des messes – il faut souvenir que à cette époque-là, on n'utilisait que le grec, le latin et l'hébreu.¹

Quand Saint Méthode est revenu de Rome, il a fondé un évêché à Cracovie. C'était le premier évêché non latin en Pologne. Comme vous le savez, Mieszko Ier a été baptisé selon le rite catholique et c'est pourquoi cette religion a été privilégiée. Le foyer principal de la religion orthodoxe était Wislica, une ville au sud de la Pologne d'aujourd'hui. Notre pays, gagné par l'église de Rome avait peu de contacts avec la religion orthodoxe, pratiquée seulement au sud, près de la frontière russe. Mais comme la frontière de l'est, très mouvante, avait changée, l'influence de l'église d'orient a augmenté. En plus la présence de beaucoup d'affinités entre les maîtres polonais et les maîtres russes ont renforcé la position de l'église orthodoxe. C'était sous le règne de Boleslas le Vaillant ou Casimir le Renovateur.²

Quand les terrains polonais se christianisaient aussi Rus de Kiev a été baptisé, mais dans le rite orthodoxe parce que la religion orthodoxe s'y développait très fort.

La Pologne au XIV siècle a perdu ses terrains de l'ouest et se déplacée vers l'est. Le roi polonais Casimir le Grand gagnait la Rus de Kiev et l'a incorporé à la Pologne. Cela a changé la structure religieuse et ethnique de l'état. C'est la raison pour laquelle le roi doutait de la loyauté du peuple russe, lié avec la Lituanie et Moscou. Le roi devait choisir une politique adoptée envers l'église d'orient, représentée par la majorité de la société. En 1370 en Pologne il y avait trois métropoles

¹ *Klinger J.*, Nurt słowiański w początkach chrześcijaństwa polskiego, Białystok, 1998, 10-11.

² *Mironowicz A.*, Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów, Białystok, 2003, 36-54.

orthodoxes – à Kiev, à Polotsk et à Halitsch. Au débout elles ont gardées leurs privilèges et leurs droits, mais avec le temps, l'église orthodoxe est devenue de plus en plus limitée. Sous l'empire de Ladislas III Jagellon la situation s'est un peu améliorée – la noblesse orthodoxe a obtenu les mêmes droits que la noblesse catholique. Ce privilège a été confirmé plusieurs fois par les rois polonais.¹

La situation de l'église orthodoxe a changé quand les terrains russes ont été incorporés à l'empire de la Pologne et la Lithuanie et puis la République des Deux Nations. Malgré de nombreuses restrictions, l'église orthodoxe a gardé sa stabilité. Dans la deuxième moitié du XVI siècle la métropole se trouvait à Kiev et les sièges des évêques à Lvov, à Polotsk, à Smolensk, à Turów, à Czernihów, à Chełm, à Włodzimierz, à Łuck et à Przemyśl.

En 1589 Moscou est devenu le siège du patriarcat qui voulait se subordonner l'église d'orient en Pologne. Le roi et la noblesse savaient bien que tout ça menacerait l'état et son indépendance. C'est la raison principale pour laquelle ils voulaient minimiser la puissance et présence de la religion orthodoxe. À cet effet on a signé à Brest en 1596 une union entre l'église catholique et la majorité des hiérarques orthodoxes

En fait, cette union s'est retournée contre cette église et son structure indépendante. Elle a divisé l'église orthodoxe en deux groupes – l'un strictement orthodoxe avec la plupart des fidèles et prêtres et la deuxième, nommée Uniates, avec la majorité du clergé, l'appui du roi et de l'église catholique. En pratique, l'union de Brest a signifié la prescription de la religion orthodoxe.²

¹ *Mironowicz A.*, Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku, Białystok, 2005, 14.

² *Papierzyńska-Turek M.*, Między tradycją a rzeczywistością Państwo wobec prawosławia 1918-1939, Warszawa, 1989, 50-53.

Dans les années suivantes la situation était une fois meilleure, une fois pire. Malheureusement la Pologne faiblissait de plus en plus à cause de guerres perdues et cela a changé aussi la situation de l'église orthodoxe.

En 1676 l'Assemblée Nationale a adopté, sur demande du roi Jean III Sobieski la constitution inhibitrice l'église orthodoxe des contacts avec Constantinople. En résultat, après la mort du métropolitain de Kiev, Jerzy Tukuralski, son successeur s'est rendu à Moscou pour obtenir sa nomination de métropolitain. On considère cet événement comme la prise du pouvoir par le patriarcat moscovite.

Un an plus tard, Constantinople s'est renoncé officiellement à la Russie la subordination sous la métropole de Kiev. Un événement important est le traité de Grzymułtowski de l'année 1686. Le neuvième article accordait à la métropole de Kiev la juridiction de l'église orthodoxe en Pologne et cela, *ipso facto* donnait un pouvoir d'ingérence aux affaires intérieures aux métropolitains de Russie. En revanche le métropolitain uniate obtenu du roi, le privilège de désigner des évêchés uniates. Toute cette situation, où l'église d'orient était si limitée a convaincu beaucoup d'évêques de choisir l'église uniate. La fin du XVII siècle a été marquée par le rattachement des évêques suivants à l'union. Ce fait bien illustré la disparition des évêchés – à la fin du XVII siècle, il y en avait six et au début du siècle suivant il n'y en avait plus qu'un. Le dernier évêque orthodoxe en Pologne l'a rejointe en 1702.¹

L'église uniate cherchait à détruire son adversaire dans la République des Deux Nations. Une telle possibilité lui a été donnée par les deux constitutions. La première de 1717, empêchait de construire de nouvelles églises orthodoxes et de dire la messe en public, la

¹ Hajduk M., Unia Brzeska 1596, Białystok, 1995, 47-57.

deuxième autorisait seulement la présence des catholiques aux offices publics. Une telle discrimination de la religion orthodoxe donnait des chances d'ingérence à la Russie, sous le prétexte de défendre la religion et puis justifiait les partages de la Pologne.

Vers la fin du XVIII siècle on a tenté de libérer l'église orthodoxe. Les maîtres laïcs et les membres du clergé, réunis dans la congrégation à Pińsk, ont adopté un nouveau projet pour l'église d'orient. Selon lui l'église orthodoxe, serait complètement indépendante et dirigée par un métropole et trois évêques, seulement dans les affaires dogmatiques, approuvant l'autorité de patriarcat oecuménique. Ce projet a été présenté à l'Assemblée Nationale en 1792 et puis adoptait comme constitution.¹

La Guerre polono-russe pour la défense de la Constitution Nationale et puis les partages de la Pologne ont empêché la mise en application de la nouvelle loi.

Après les partages, les paroisses orthodoxes se sont retrouvées sous l'autorité des évêques russes. Au XIX siècle, quand on a formé le Royaume du Congrès, lié avec la Russie, les conditions socio-politiques pour l'église d'orient ont changé: grâce à l'Empire elle a repris vigueur. En 1834 on a fondé un évêché à Varsovie. Dès les années vingt on a observé le retour des uniates dans l'église orthodoxe. En 1839, les autorités russes ont cassé l'union de Bresten Biélorussie et en Lithuanie. Quelques années plus tard, en l'année 1874 on a contraint des uniates de se convertir à la religion orthodoxe. Pendant les manifestations 13 uniates ont été tués.²

¹ *Mironowicz A.*, Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej, Białystok ,2001, 72-76.

² *Prawosławie światło wiary i źródło doświadczenia*, pr. zb. pod red. *Leśniewskiego K.*, Lublin ,1999, 546.

La situation se présentait différemment en Autriche où l'église uniates se développait très vite. Dès l'année 1700 tous les évêques avaient reçu l'union. Le dernier monastère orthodoxe a été supprimée par l'empereur Joseph II, 85 ans plus tard.

Le resau des paroisses, dans le cadre de l'église orthodoxe russe s'est formé définitivement dans les années 1863-1915. Dans la plupart des grandes villes on a érigé des églises orthodoxes comme la plus haute église de Varsovie - Cathedrale Saint-Alexandre-Nevsky ou les autres monastres, également impressionnants à Kalisz ou à Piotrkow Trybunalski. La période de la première guerre mondiale pour l'église d'orient en Pologne est une période pendant laquelle on observe un grand exode du peuple orthodoxe vers l'Empire Russe à cause des hostilités. Dans les premières années après la guerre, dans les terrains touchés par l'exode, la religion orthodoxe n'était pas pratiquée.

Au lendemain de son indépendance retrouvée en 1918, la Pologne catholique n'en reste pas moins un pays où de très nombreuses confessions religieuses cohabitaient toujours.¹

La Pologne compte aujourd'hui environ 800.000 chrétiens orthodoxes répartis dans 6 diocèses à travers tout le pays. La religion orthodoxe reste malgré tout prépondérante dans les territoires de l'est de la Pologne actuelle, elle compte 400 paroisses, 8 monastères et représente la deuxième religion du pays. La plus grande communauté orthodoxe est établie à Białystok dans le nord est où l'on compte également une chaire de théologie orthodoxe dans son université. Les représentations orthodoxes gèrent également de nombreux centres culturels et sociaux à travers le pays, des écoles et des établissements d'enseignement supérieur ainsi qu'une célèbre école d'iconographie

¹ *Radziukiewicz A., Prawosławie w Polsce, Białystok, 2001, 58-59.*

située à Bielsk Podlaski. Aujourd'hui l'église orthodoxe polonaise entretient des liens et des échanges très étroits avec l'église catholique polonaise et les autres communautés religieuses du pays et les régions d'Europe Centrale et de l'Est. La Biélorussie et l'Ukraine comptent également des minorités polonaises de confession catholique et orthodoxe.¹

¹ <<http://www.icone-religieuse.com/orthodoxe-pologne.php>>.

გამომცემლობის რედაქტორები:

ნანა კაჭაბავა
მარინე ვარამაშვილი

გარეკანის დიზაინი

მარიამ ებრალიძე

დაკაბადონება

ნათია დვალი

TSU Press Editors:

Nana Katchabava
Marine Varamashvili

Cover Designer

Mariam Ebralidze

Compositor

Natia Dvali

0179 თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 14

14 Ilia Chavchavadze Avenue, Tbilisi 0179

Tel 995(32) 225 14 32

www.press.tsu.ge

